

અજ્ઞાન, જ્ઞાન અને વિજ્ઞાન

મનુષ્ય માત્ર અખંડ ઇશ્વરી આનંદ પામે એ મનુ-
ષ્યની સૃજત=જન્મસિદ્ધ હક છે. એ સૃજત પાર પાડવા
આત્મા પરમાત્માના ઐક્યના વિજ્ઞાનનો અનુભવ થવાની
જરૂર છે. એ વિજ્ઞાનને પામવા માટે પોતાના સત્ય સ્વરૂપ
આત્માનું મનુષ્યને જ્ઞાન થવાની જરૂર છે. પોતાના સત્ય
સ્વરૂપનું જ્ઞાન થવા માટે હું શરીર છું એ અજ્ઞાન
હર થવાની જરૂર છે. સને ૧૯૩૧ ઇસ્વી.

✻:✻:✻:✻:✻

લેખક અને પ્રકાશક

ધનજીશાહ. મે. દાથીઆનાવાળા

૬. જોખીપુરા, પારખીયાડ-સુરત.

આ ચોપડી "મોંડીવ" છાપખાનું કેળાપીઠ સુરતમાં
ઈશ્વરલાલ મ. વીમાવાળાએ છાપી છે.

વિષયો.

પાનું નંબર

પ્રસ્તાવના	૩
નિર્ગુણબ્રહ્મ-પરમાત્માનું સ્વરૂપ	૮
સૃષ્ટિ	૧૨
દેહ-શરીર	૧૫
સગુણબ્રહ્મ એટલે ઇશ્વર અને આત્મા	૧૯
આત્મા અને જીવ...	૨૧
અજ્ઞાન	૨૫
જ્ઞાન	૨૮
વિજ્ઞાન	૩૧
બોધ	૩૮
આયુર્વેદ	૪૮
સાર	૫૨-અ
ગમ્ભીર સહિત જ્ઞાન	૫૩
જરથોસ્તી બાઇબેલને બે બોધ	૭૯

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૫૭૨૪ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ મુખ્યમંત્રી રાજીવ ગાંધી આશ્રિત ગ્રંથાલય

વિષય પૃ. ૫૨

મનુષ્યની સૃજત-અખંડ આનંદ

અથવા

અજ્ઞાન, જ્ઞાન અને વિજ્ઞાન

મનુષ્ય માત્ર અખંડ ઇશ્વરી આનંદ પામે એ મનુષ્યની સૃજત=જન્મસિદ્ધ હક છે. એ સૃજત પાર પાઠવા આત્મા પરમાત્માના ઐક્યના વિજ્ઞાનનો અનુભવ થવાની જરૂર છે. એ વિજ્ઞાનને પામવા માટે પોતાના સત્ય સ્વરૂપ આત્માનું મનુષ્યને જ્ઞાન થવાની જરૂર છે. પોતાના સત્ય સ્વરૂપનું જ્ઞાન થવા માટે હું શરીર છું એ અજ્ઞાન દૂર થવાની જરૂર છે. સને ૧૯૭૧ ઇસ્વી,

લેખક અને પ્રકાશક

ધનશાહ મે. ખ. હાથીખાનાવાળા

ડે. ગોપીપુરા, પારસીવાડ-સુરત.

આ ચોપડી “ગાંડીવ” છાપખાનું કેળાપીઠ સુરતમાં
ઇશ્વરલાલ મુ. વીમાવાળાએ છાપી છે.

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૪૭૨૬

પ્રસ્તાવના

❖❖❖❖❖❖

ધર્મ શું છે શાને માટે છે તેના અગ્નાને લીધે હાલના જમાનામાં ધર્મ સામે ન્યાં જુઓ ત્યાં જુદી જુદી તરેહની વિરૂધતા ઉભરી નીકળી છે ફાવેલા ડાહ્યા ધર્મને હાંખગ કહે છે. યુરોપીઅનો કહે તેજ સાચું માનનારા હોંદી વિદ્યા તરફ જોતા નથી. જપ્પરદસ્તોને સુખી જોઈને દબાયલાઓ ધર્મમાંથી શ્રદ્ધા ગુમાવે છે. શ્રદ્ધાળુ ધર્મનિષ્ઠ મનુષ્ય દુખમાં દહાડા વિતાવતા જ્યારે અધર્મિ ને સુખમાં મહાલતા જોય છે ત્યારે ધર્મ પાળવાથી થાકી જાય છે અને અમુક પાપ નહિ કરવાના ધર્મના ફરમાનો માનવા ના પાડે છે કેટલાકોએ લેખોરેટરી જોઈ છે તેઓ તો આત્મા અને પરમાત્મા સ્વર્ગ અને નર્ક નજરે પડે નહિ ત્યાં સુધી માનવા ના પાડે છે અને સુખ મેળવવા માટે આત્મા કે પરમાત્માની કશી અગત્ય જોતા નથી પણ ખસ પૈસાજ સુખ મેળવી આપશે એમ સમજે છે એવી અનેક તરેહની ધર્મ સામે વિરૂધતા મનુષ્યો ઉઠાવી રહ્યા છે તેનું મુખ્ય કારણ ધર્મના ખ્યેય માટે ગેરસમજ છે.

એ ગેરસમજીતી માટે ભાગે સેવાય છે તેનું કારણ એ છે જે મ્હારો ધર્મ ! મ્હારો ધર્મ એવા પૂકારો કરનારા મનુષ્યો ઝાઝાં હોય છે પણ ધર્મને કે ઈશ્વરને ખરા દિલથી સમજવાની નિષ્ઠા થોડાકજ ધરાવે છે. તેમાં વળી ધર્મની ખારીક ઉઠી વિગતો મગજમાં ઉતારી શકે તેવા થોડાજ હોય છે એવું હોવાથી ધર્મને

તોડનારની સંખ્યા મ્હોટી અને જોડનારની સંખ્યા બહુ ન્હાની હોય છે એ ન્હાની સંખ્યાના મનુષ્યોમાં ધર્મના તત્ત્વજ્ઞાનના બીજ વવાય તેટલું પણ ગનીમત લેખાવું જોઈએ કેમકે તે બીજથી એકના અનેક થશે. અને સંસારના તાપથી તપેલા અખંડ આનંદ શોધનારને આ લેખ મદદરૂપ થશે એવા વિચારથી આ લેખ લખ્યો છે.

ઇંગ્લંડના મહાન શીલસુક પ્રોફેસર મેક્સમુલર અને એવા બીજા જરમની અને અમેરિકા વિગેરે દેશના મહાન શીલસુકેએ હાંદી વેદાન્ત શીલસુકીને સૌથી ઐષ્ટ કહી વખાણી છે. હાંદમાં કર્મ માર્ગ, લક્ષિત માર્ગ અને જ્ઞાન માર્ગ એવા મુખ્ય ત્રણ માર્ગોને આધારે રચાયેલા અનેક ધર્મો ચાલુ છે. ઇશ્વરી અવતારવાળા શ્રી કૃષ્ણ ભગવાને પણ ગીતામાં જ્ઞાન માર્ગ ને ઐષ્ટ કહ્યો છે અને અનેક પંથો અને જુદી જુદી શીલસુકીઓ કરતાં વેદના છેવટના ભાગના વેદાન્ત શાસ્ત્ર ને ઐષ્ટ સાખીત કરનાર પ્રથમ જગતગુરૂ શ્રી શંકરાચાર્યે જ્ઞાન યોગ વિસ્તારીને શીખવ્યો છે. તેજ જ્ઞાન યોગને આ જમાનાના વિદ્વાન યુનીવરસીટી ગ્રાડ્યુએટો અને મહાન સન્યાસીઓ સ્વામી વિવેકાનંદ અને સ્વામી રામતીર્થે પોતે સિદ્ધ કરીને જગતભરમાં પ્રચાર કર્યો હતો. એવા જ્ઞાન યોગના શિક્ષણ જીસાસુઓ આગળ અત્રે ધર્મો છે.

જગત અને જગત કર્તા, શરીર અને આત્મા કેવા કેવા તત્ત્વો છે તેનું જ્ઞાન થયા વિના આત્મા અને પરમાત્માના સ્વરૂપનું યથાર્થ જ્ઞાન થઈ શકે નહિ ન્હાના કે મ્હોટા હરકોઈ ધર્મોમાં રહેલું સત્ય સમજી શકાય નહિ અને ધર્મચ્યુસ્ત થવાનું બની

શકે નહિ અને ધર્મના લાભ હાવી શકાય નહિ. તેથી અત્રે તત્વોનું જ્ઞાન અને જ્ઞાનનો ઉપયોગ સમજવવા ફાળીશ કીધી છે.

એ તત્વોનું જ્ઞાન જાણવાથી કાંઈ વટલી જવાનું નથી પણ પોતપોતાના ધર્મના ફરમાનોની સચ્ચાઈ સમજી શકાશે ખુદા એકજ છે અને જીવ માત્ર એકજ ખુદાના પેદા કીધેલા સમજાશે. જગતમાં સામાન્ય બ્રાતૃભાવ ખીલશે અને તેથી શાંતિ સર્વત્ર (prejudice) ફેલાશે. આશા છે જે જુદા જુદા વિચારવાળા આ લેખને તાસુખી વગર વાંચી મગજમાં ઉતારશે.

ધર્મ કાંઈ અમુક દેશ કે પ્રજાના માલ મિલકત નથી પણ તે મનુષ્ય માત્રની મિલકત છે. મનુષ્યનો અર્થ વિચારશક્તિ વાળુ પ્રાણી થાય છે જીવ જંતુ અને પશુ પક્ષી એ પણ પ્રાણીઓ છે પણ વિચારશક્તિ થકીજ મનુષ્ય તેઓથી જુદા પડે છે. ધર્મ મૂળ વસ્તુ નથી પણ પરિણામ છે. મૂળ વસ્તુ ઇશ્વર અને જગતના તત્વો અનુસાર જગતની છેવટની સૃજત છે. તે સૃજત પાર પડે તે માટેજ અમુક દેશ અને તેની પ્રજાના સંસ્કારને અનુકૂળ આવે તેવા સહેજસાજ ફેરફારવાળા પણ એકજ મુદ્દાવાળા તે તે દેશના જ્ઞાની ગુરુઓએ શરીરના રક્ષણ અને મનની ખીલવણીના શિક્ષણ આપ્યા છે તે શિક્ષણ તેના ધર્મ કહેવાય છે.

ઇશ્વરની ઈચ્છા એટલે છેવટની સૃજત પામવા માટેજ મનુષ્યોએ ધર્મ મારફતે ફાળીશ કરવાની છે. સહુ કોઈ પોતાની રચીને અનુકૂળ ધર્મ પાળે છે ખીજની રચી પ્રમાણેનો ધર્મ બળજબરી ગમે તેટલી કરવા છતાં કોઈ બરાબર પાળી શકે

નહિ. બીજાની રૂચી યાને પસંદગી માટે તિરસ્કાર કે બળબળ કરવાનો કોઈને હક નથી તેમ જરૂર પણ નથી કેમકે સારાં કે માઠા ધર્મના ફળ તેવા ધર્મ પાળનારા એજ ભોગવવાના છે. તેમાં બીજાએ માથું મારવાનો હક કે જરૂર નથી. એ સત્ય હિન્દુ પ્રજા શીખેલી હોવાથીજ અન્ય ધર્મવાળા સાથે સહનશીળતાથી વર્તે છે. બીજી પ્રજા એ સત્ય શીખેલી નહિ હોવાથીજ લડી મરીને બીજા ધર્મવાળાની તેમજ પોતાની બચાવવાની નીપજાવી છે.

ધર્મ પૈસા મેળવી આપવાનું સાધન નથી એટલે ધર્મ પાળવાથી પૈસા મળી આવતા નથી છતાં દરેક ધર્મ ન્યાય, દયા અને સત્યના સદ્ગુણ માટે એકમત છે. તેવા સદ્ગુણને લીધે મનુષ્યને જીવનમાં ફતેહ મળે છે તેટલી ધર્મ પાળવાની આડકતરી અસર નીપજે છે ખરી-વધુ નહિ. ધર્મશાસ્ત્રના લખાણ ખુબ ભણવાથી એટલે ઉચ્ચારવાથી પૈસા મેળવવાની જેઓ વધારે પડતી આશા રાખે છે તે વહેમ માત્ર છે ધર્મશાસ્ત્ર વાંચવા ભણવાના લાભ કહ્યા છે તે વાંચી ભણીને ધર્મનું જ્ઞાન થવા પૂરતોજ લાભ સમજવાનો છે અને અર્થ સમજી અંતઃકરણમાં ઉતરે તેમજ ભણવાનું કે ઉચ્ચારવાનું છે. અર્થ સમજ્યા વિનાનું ભણવું તે નિરજીવ ફેનોગ્રાફ સમાનજ છે. જેઓ સાકાર દેવતાઓને અથવા નિરાકાર ઇશ્વરને મોટા મોટા નમસ્કાર કરે છે તો તે દાંભિક નમસ્કારોનો કશો અર્થ નથી કેમકે બાપ (ઇશ્વર) ને નમવું અને તેના બાળક (મનુષ્ય)ને ત્રાસ આપવો એ કાંઈ ન્યાય નથી. કારણ વિના કાર્ય નીપજતું નથી ધર્મની ઉત્પત્તિ

છે તેથી તે કામ' છે તેનું કારણ હોવું જોઈએ તે કારણ તત્ત્વ-
જ્ઞાન છે. ધર્મ કાંઈ સર્વસ્વ મૂળ વસ્તુ નથી—મૂળ વસ્તુ તત્ત્વજ્ઞાન
છે ધર્મ તેનું પરિણામ છે. શરીર આત્મા અને પરમાત્માના
સ્વરૂપની સમજણ તે તત્ત્વજ્ઞાન છે.

ધ, મે, હા.

નિર્ગુણ બ્રહ્મ—પરમાત્માનુ સ્વરૂપ

કોઈ પણ વસ્તુનું પરોક્ષ અને અપરોક્ષ એમ બે રીતે જ્ઞાન થાય છે. શાસ્ત્રના ગ્રંથો કે ગુરૂ વચનથી થયેલું તત્ત્વોનું જ્ઞાન પરોક્ષ જ્ઞાન કહેવાય છે અને તે તત્ત્વનો જાતી અનુભવ થાય તે અપરોક્ષ જ્ઞાન કહેવાય છે—જેમ ભુગોળમાં પરદેશનું જ્ઞાન થાય તે પરોક્ષ જ્ઞાન છે અને તે પરદેશ જાતે જોઈ અનુભવ્યો હોય તો તે પરદેશનું અપરોક્ષ જ્ઞાન થયું કહેવાય છે. હીંદના રૂપીઓએ જગતની મોજ મગ્નહ જાહેજલાલી તજીને ઇશ્વરને પામવાની એકજ દ્રઢ ઇચ્છાથી યોગ વિદ્યા વડે સધળા તત્ત્વોનું એવી રીતે અપરોક્ષ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું હતું અને કૃપા કરીને મનુષ્યોના કલ્યાણ અર્થે તે જ્ઞાન જાહેરમાં મુક્યું હતું—એ યોગ વિદ્યા વડે વસ્તુઓના નજરે પડતાં એટલે સ્થુળ સ્વરૂપ ઉપરાંત તેના અણદૃષ્ટ એટલે સૂક્ષ્મ સ્વરૂપોનું પણ અપરોક્ષ જ્ઞાન થઈ શકે છે એ વિદ્યા બીજા દેશ કે પ્રજા કરતાં હીંદમાં પ્રાચીન કાળથી બહુ ખીલી રહી હતી. હીંદમાં જુદા જુદા સમયે દેશના જુદા જુદા ભાગમાં યોગીઓએ અપરોક્ષ જ્ઞાન મેળવી એકજ સત્ય પૈસા કે કીરતીના લોભ વિના જાહેર કર્યું હતું તે એલાઓ મારફતે સર્વત્ર ફેલાયું હતું તે શ્રુતિ એટલે ઇશ્વરી બશારત કહેવાય છે. આ જમાનાના તેવાજ સન્યાસી વિવેકાનંદ અને રામ-

તીર્થ થઇ ગયા તેઓએ પણ તેજ સત્યનું અપરોક્ષ જ્ઞાન મેળવી જાતને જાહેર કર્યું હતું. સત્ય સદ્ગુણે સમયે સધળા દેશમાં એક સરખુંજ હોય છે.

પરમ પવિત્ર મહાન રૂપીઓએ અપરોક્ષ જ્ઞાન યોગ વિદ્યા વડે પ્રાપ્ત કરી જે વચન (શ્રુતિઓ) જાહેર કરેલા તે વેદના અંતના ભાગમાં ઉપનિષદ નામે જાણીતા છે. તે ઉપનિષદોમાં જાહેર થયેલું તત્ત્વોનું જ્ઞાન તે સધળા ધર્મોનું મૂળ છે એટલે વધતા ઓછા તેના આધારેજ સધળા ધર્મો રચાયા છે. ઉપનિષદોમાંના તે જ્ઞાનને વેદાન્ત કહે છે. વેદાન્તની શ્રેષ્ઠતા બતાવતા ખીજા મતોનું ખંડન મહાન શ્રી શંકરાચાર્યે વિગતવારે કર્યું છે, તે બધું અત્રે લખવા પાલવે નહિ પણ એક સચોટ દલીલ અલ્પ લખ્યા વગર રહેવાતું નથી કે જે જે ધર્મો મરી ગયા પછી સ્વર્ગ સુખ વિગેરે આનંદ ભોગવવાનો વાવદો કરે છે. તે તો સુની સુનાઇ જેવી વાત લાગે પણ વેદાન્તના ગુરુઓએ બતાવ્યા પ્રમાણે વેદાન્ત પાળે તો તેને અહીંઆ આ દુન્યામાંજ અખંડ આનંદ જીવતા જીવત આપવાને મળી શકે છે, એ વાતને અસંખ્ય યોગીઓએ ટેકા આપ્યો છે. એ અખંડ આનંદની પ્રાપ્તિ કેવી રીતે થઇ શકે તે વિષેજ આ લેખ લખ્યો છે—પરમાત્માના સ્વરૂપનું યથાર્થ એટલે અપરોક્ષ જ્ઞાન થાય તો અખંડ આનંદની પ્રાપ્તિ થાય છે તેથી પરમાત્માનું સ્વરૂપ કેવું છે તે પ્રથમ જોઇએ.

સધળા ઉપનિષદો એકમતે જણાવે છે કે પરમાત્મા એક સદૃશી શક્તિ (subtlest of the subtle) તત્ત્વ છે ખીજા

સઘળા તત્વો તેનાથી ઘટ (grosser) છે વળી તે અનંત છે, તેથી બીજા સઘળા તત્વોની ભિત્તર તેમ જગ્યાહાર સર્વત્ર વ્યાપી રહ્યો છે. તે અખંડ છે. એમ અખંડ અને સહુથી શક્તિ છે તેથી તેના અંશ કે ભાગ પાડીને તેને ઘેરી શકાતો નથી તેમ તેમાંથી કોઈ ભાગ લઈ લેવાતો નથી કે તેમાં કાંઈ ઉમેરી શકાતું નથી તે સર્વવ્યાપક સઘળેજ વ્યાપી રહેલો હોવાથી તેને આવવા જવા માટે કોઈ જગ્યા ખાલી નથી-તે શાંત સ્થિર સ્વયંપ્રકાશ છે એના થકી બીજું સઘળું પ્રકાશે જો એને પ્રકાશવાવાળું અન્ય કાંઈ નથી તે સ્વયંભૂ છે એટલે તે પોતાની ખૂબી થકી હૈયાતી ભોગવે છે. સઘળા હૈયાતીનો તે આધાર છે એની હૈયાતી માટે બીજા કશાનો આધાર નથી.

તે સહુથી શક્તિ છે તેથી બીજા સઘળા તત્વોથી પર (above) છે તે સહુને અસર કરી શકે છે પણ બીજું કોઈ તેને અસર પહોંચાડી શકતું નથી-એના ભૂવને (plane) એ એકજ તત્વ છે (He is Onewithout a second). તે અનંત છે તેથી તેને આકાર (form) કે વિકાર (Change) હોતાં નથી. જેને આકાર કે વિકાર હોય તે અનંત (Infinite) હોઈ શકે નહિ તેમ સર્વવ્યાપક હોય તે એક જગ્યાએજ હોય અને બીજી જગ્યાએ ન હોય એ અશક્ય છે. બ્રહ્મ એટલે પરમાત્માને સમ્વિદાનંદ કહ્યો છે સમ્વિદાનંદ શબ્દ સતચિત અને આનંદનો બનેલો છે. સંત થકી હતી છે અને રહેશે એવી તે હૈયાતી ભોગવનારો નીત્ય (Eternal) છે. એવી હૈયાતી ધરાવનાર અન્ય કોઈ નથી અન્ય જે કાંઈ છે તે એનું ઉત્પન્ન

કીધેલું છે-ચિત થકી એ જ્ઞાન સ્વરૂપ ચૈતન્ય શક્તિ (Spirit) છે એનું જ્ઞાન સઘળા જ્ઞાનનું મૂળ છે એની ચૈતન્ય શક્તિ સઘળી શક્તિ (forces) નું મૂળ છે એના જ્ઞાન અને ચૈતન્ય વડેજ બીજા સઘળા જ્ઞાન અને શક્તિ બતાવી શકે છે. આનંદ સ્વરૂપ થકી તે સઘળા આનંદનું મૂળ છે એના આનંદ વડેજ બીજા સઘળા આનંદ છે. સત ચિત અને આનંદ મળીને “ સચ્ચિદાનંદ ” શબ્દ બન્યો છે.

તે સર્વ વ્યાપક અને સદૃશી શક્તિ હોવાથી તેનો ત્યાગ કાઢી કરી શકવું નથી એટલે પોતાથી દૂર કરી શકવું નથી-જે જે પોતામાં પ્રગટ કર્યું છે (પેદા કર્યું છે) તેમાં ભિત્તર તેમજ બહાર વ્યાપી રહીને તેને નીયમમાં રાખે છે નીલાવે છે અને પોતામાં લય પાલુ કરે છે. જાતે એ સર્વ વાતે પૂર્ણ છે એ કશાનો મોહતાજ નથી પોતામાં પોતાની ઉત્પન્ન કરેલી સૃષ્ટિમાં ભિત્તર બહાર રહી સઘળાને નીલાવે અને નીયમમાં રાખે એવો પરમાત્મા દયાળ અને કૃપાળ હોય અને અદલ ન્યાયી હોય તેમાં શક નથી. આપણું અહ્માંડ એના અનંત વિસ્તારના એક અંશ (part) જેવું છે એવા અસંખ્ય અહ્માંડો એનામાં સમાયલાં છે-એક અહ્માંડના ભિત્તરમાં સમાયલું રહેતું અહ્મ એટલે પરમાત્મા તે અહ્માંડના ઈશ્વર કહેવાય છે અને એક શરીરમાં ભિત્તર સમાયલું રહેતું અહ્મ એટલે પરમાત્મા તે શરીરનો આત્મા કહેવાય છે-સમુદ્રના ભિત્તરમાં માછલાં હરે ફરે છે અને જીવે છે તેમ અહ્માંડો અને જીવો અહ્મ એટલે પરમાત્માના ભિત્તરમાં ઉત્પન્ન થાય છે નીમે છે નીયમમાં રહે છે અને તેની ઇચ્છાએ લય થાય છે

: કેમકે ઉપર નીચે સધળી દિશાએ તે સર્વત્ર વ્યાપી રહ્યો છે-

સૃષ્ટિ.

એકલા પરમાત્મા સિવાય બીજું કોઈ તત્વ ત્રણે કાળની હૈયાતી ભોગવતું હતું નહિ પણ પોતાની ઇચ્છાથી પોતાનું મૂળ સ્વરૂપ કાયમ રાખીને પોતામા પ્રકૃતિ અથવા માયા શક્તિ નામનું તત્વ પ્રકટ (ઉત્પન્ન) કરીધું છે તેમાં આવરણ અને વિશ્લેષ નામની બે શક્તિઓ રહેલી છે તે જગત રચવાના કામમાં આવે છે અને જીવ અને જગત એવા અખંડ બ્રહ્મમાં તે અનેક ભેદ પાડે છે અને અનેક નામ રૂપ તે ધારણ કરે છે. એ માયા શક્તિ એટલે પ્રકૃતિ જગતનું કારણ શરીર કહેવાય છે કેમકે એમાંથીજ શક્તિ અને શક્તિમાંથી સ્થૂળ શરીર બને છે નજરે પડતા દરેક શરીર કે પદાર્થ સ્થૂળ, શક્તિ અને કારણ એવા ત્રણ તત્વોના બનેલા હોય છે. માટીનો પાણીથી ગોળો વાળો તો તેમાં સ્થૂળ માટી અને તેથી શક્તિ (finer) તત્વ પાણી અને પાણીથી શક્તિ તત્વ હવા એમ ત્રણે તત્વો એકેકમાં સમાયલાં રહે છે તેમ દરેક શરીર કે પદાર્થ સ્થૂળ શક્તિ અને કારણ એવા ત્રણ તત્વો એકેકમાં સમાયને બનેલા હોય છે.

પ્રકૃતિ ત્રે ગુણી રજો, ગુણી અને સત્ત્વ ગુણી એવી ત્રિગુણાત્મક હોવાથી મૂળ પ્રકૃતિમાંથી પ્રકટ (ઉત્પન્ન) થતું સધળું ત્રે ગુણી રજો ગુણી અને સત્ત્વ ગુણી એવા ત્રણ ત્રણ ગુણોના મેળાવાળુંજ હોય છે. એ પ્રકૃતિમાંથી અપંચીકૃત શક્તિ આકાશ તત્વ આકાશમાંથી વાયુ તત્વ, વાયુમાંથી અગ્નિ તત્વ,

અગ્નિમાંથી જળ (પાણી) તત્વ અને જળમાંથી પૃથ્વી તત્વ પ્રકટ થયું છે. એ પ્રકૃતિ કેટલાક ધારે છે તેમ સ્વતંત્ર હૈયાતી ધરાવતી નથી પણ પરમાત્માના આધારે રહેતી તેની માયા શક્તિ છે. પરમાત્મા પોતાનું મૂળ સરિચ્છાનંદ સ્વરૂપ કાયમ રાખીને પ્રકૃતિ રૂપે પ્રકટ થાય છે તે પરમાત્મા વિવર્ત રૂપે પ્રકટ થયા કહેવાય છે. જગતનું ઉપાદાન કારણ એટલે જેમાંથી ઉત્પન્ન થઇ ને લય થાય એવું તત્વ તે પ્રકૃતિ છે. અને પરમાત્મા જગતનું વિવર્ત ઉપાદાન કારણ ગણાય છે જગત બ્રહ્મ રૂપજ છે. છતાં તે જગત રૂપે જાણે છે તે પરમાત્માનું વિવર્ત રૂપ કહેવાય છે. તેથી જગતનું ઉપાદાન કારણ પ્રકૃતિ અને વિવર્ત ઉપાદાન કારણ બ્રહ્મ કહેવાય છે.

જગત પ્રકૃતિનું પરિણામ છે અને પ્રકૃતિ પરમાત્માની શક્તિનું પરિણામ છે. જગતનું નજદીકનું કારણ પ્રકૃતિ અને પ્રકૃતિનું વિવર્ત કારણ પરમાત્મા એટલે બ્રહ્મ એમ સમજવું. સાધારણ નીચમ પ્રમાણે કારણ જેવુંજ કાર્ય, Cause જેવીજ effect હોય છે તેથી બ્રહ્મ જેવુંજ જગત હોવું જોઇએ એવી શંકા નકામી છે, નામ અને બાહ્ય શરીરમાંથી પ્રકટ થાય છે. તે કાંઇ શરીર જેવાજ હોતા નથી તેમ જગત બ્રહ્મનું વિવર્ત રૂપ જુદા રૂપે જાણે છે એમ સમજવવામાં આવે છે—અધારાને લીધે દોરડી સર્પ રૂપે જાણે છે. જે રૂપે ન હોય તે રૂપ દેખાવું જાણવું તે વિવર્ત રૂપ કહેવાય છે. સૃષ્ટિ જગતરૂપે દોરડીમાંના સર્પ પેઠે અજ્ઞાને જાણે છે. ઉગ્ગરા મળતાં જેમ દોરડી ખરા સ્વરૂપે જાણે તેમ તત્વ જ્ઞાન થવાથી જગત બ્રહ્મ રૂપેજ જ્ઞાની-

ઐને જાસે છે-જેની સ્થિતિ વરતમાન કાળમાં જ હોય અને જૂત તથા ભવિષ્ય કાળમાં તેની તેવી સ્થિતિ ન હોય તે અસત. અથવા મિથ્યા કહેવાય છે જગત છે તેવું માત્ર વર્તમાન કાળ-માં જ જાસે છે પણ તે જૂતકાળમાં તેવું હતું નહિ અને ભવિષ્યમાં રહેવાનું નથી તેથી જગત મિથ્યા કહેવાય છે જે વર્તમાન જૂત અને ભવિષ્ય એમ ત્રણે કાળમાં એક સરખી હોયતી ભોગવે છે તેજ સત્ય કહેવાય છે. એવી હોયતી માત્ર પરમાત્માની જ હોવાથી તે સત્ય કહેવાય છે.

સૃષ્ટિ કારણ સૃષ્ટિ, શક્તિ સૃષ્ટિ અને સ્થુળ સૃષ્ટિ એમ ત્રણ પ્રકારે હોય છે પ્રકૃતિ સંધાનાનું કારણ હોવાથી કારણ સૃષ્ટિ કહેવાય છે એ અવ્યક્ત તત્વ છે કેમકે એમાં સંધાના વૃત્તિઓ (activities) લય પામેલી (શાંત પડેલી) રહે છે તેમાંથી શક્તિ સૃષ્ટિ પ્રકટ થાય છે-તે આકાશ, વાયુ, અગ્નિ, પાણી અને પૃથ્વી એવા પાંચ અપંચીકૃત શક્તિ તત્વો સમષ્ટિ (universal) રૂપે હોય છે. અપંચીકૃત એટલે તે એક ખીજના ભેળ વિનાના અખંડ જુદા જુદા હોય છે-એ અપંચીકૃત શક્તિ સૃષ્ટિમાંથી સ્થુળ પંચીકૃત સૃષ્ટિ પ્રકટ થાય છે. શક્તિ તત્વ સ્થુળ રૂપ પકડતાં પંચીકૃત થાય છે એટલે પાંચે તત્વોના ભેળથી એક સ્થુળ તત્વ નજરે પડતું થાય છે. દાખલા તરીકે શક્તિ અગ્નિ તત્વ જે સ્થુળ રૂપે નજરે પડે છે તેમાં અગ્નિ તત્વના પોતાનો ભાગ ૩ અને ખીજ ચાર તત્વોનો દરેકનો ૧ ભાગ મળીને એક અખંડ સ્થુળ અગ્નિ સ્વરૂપ પકડે છે. દરેક પદાર્થ કે શરીર એ પાંચે તત્વોના ભેળથી બનેલા સ્થુળ શક્તિ ને કારણ એવા ત્રણ સ્વરૂપ

વાળા અને તમો ગુણી રજો ગુણી અને સત્વગુણી એવા ત્રણ ગુણોવાળા હોય છે.

દેહ—શરીર.

દરેક શરીર સ્થુળ શક્તિ અને કારણ એવા એકેકથી શક્તિ (finer) એકેકમાં સમાયલા ત્રણ શરીરોનું બનેલું હોય છે. સ્થુળ શરીર પંચીકૃત એટલે પાંચે તત્ત્વોના મેળવાળું અન્ન ખાઈ પોષાતું ને વૃદ્ધિ પામતું કર્મ થકી નીપજેલું, સુખદુઃખના ભોગનું સ્થાન છે. એ અન્ન રૂપ પૃથ્વીમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે અને મરણ પામીને અન્નરૂપ પૃથ્વીમાંજ લય પામે છે-શક્તિ શરીર પાંચ અપંચીકૃત તત્ત્વોનું બનેલું કર્મથી નીપજેલા સુખ દુઃખના ભોગનું સાધન છે એને પાંચ જ્ઞાન ઇન્દ્રિયો છે. કાન નાક આંખ જીભ અને ત્વચા (ચામડી) એ અવયવોદ્વારા શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, ગંધ અને સ્વાદના વિષયો ભોગવાય છે.

એ શક્તિ શરીરમાં પાંચ પ્રાણ હોય છે અને પાંચ કર્મ ઇન્દ્રિયો ધરાવે છે તે થકી વાણી, હાથ, પગ, ગુદા (મલ ત્યાગના અવયવ) અને ઓલાદ ઉત્પન્ન કરનારા અવયવના કાર્ય થાય છે વળી એ શક્તિ શરીર ચાર વૃત્તિઓવાળું એક અંતઃકરણ ધરાવે છે. બુદ્ધિ એટલે નિશ્ચય કરનારી વૃત્તિ, અહંકાર એટલે હુંપણાવાળી વૃત્તિ, ચિત્ત એટલે પાંચે ઇન્દ્રિયોના વિષયનું જ્ઞાન કરાવનારી વૃત્તિ અને મન એટલે મોહ અને ઈચ્છાવાસના પ્રકટ કરનારી વૃત્તિ. એટલા શક્તિ શરીરના અંગો છે-કારણ શરીર, શક્તિ અને સ્થુળ શરીરોનું કારણ (ઉત્પન્નનું મૂળ) રૂપ છે.

એ આવરણ શક્તિ વાળુ અવ્યક્ત તત્વ તે મૂળ પ્રકૃતિ છે એવા શરીર અંતઃકરણ થકી જાગ્રત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ એવી ત્રણ અવસ્થા ભોગવે છે અંતઃકરણની ચિત્ત વૃત્તિ આંખ, નાક, કાન, જીભ અને ત્વચાની જ્ઞાન ઇન્દ્રિયોદ્વારા શરીર બહારનો વ્યવહાર ભોગવે છે તે જાગ્રત અવસ્થા કહેવાય છે જ્યારે આવરણ શક્તિ થકી અંતઃકરણમાં નિદ્રા (ઉંઘ) ની અવસ્થા થાય ત્યારે ચિત્ત વૃત્તિ વડે સ્વપ્નમાં મનની વાસનાના વિષયોનું જ્ઞાન થાય છે એ વખત ચિત્તવૃત્તિ મળામાં રહેલી હિતા નામની નાડીમાં સ્થાન કરી રહે છે-જ્યારે ભર ઉંઘની હાલત અંતઃકરણની-થાય છે તેને સુષુપ્તિની સ્થિતિ કહે છે તે વેળા ચિત્તવૃત્તિ હિતા નાડીમાંથી ઉતરી અંતઃકરણના કારણ શરીરમાં લય થઈ જાય છે તે અવ્યક્ત તત્વ હોવાથી ચિત્તની વૃત્તિ કશું જ્ઞાન કરાવી શક્તી નથી પણ શાંત સ્થિર રહે છે તેથી ઉંઘમાં કશું સ્વપ્ન જોયું નહિ ને સુખે શાંત સુતા એટલુંજ માત્ર સુખનું જ્ઞાન રહે છે. એવી રીતે શરીર માત્ર ત્રણ અવસ્થા ભોગવે છે.

પ્રકૃતિમાંથી પ્રકટ થતા આકાશ વિગેરે પાંચે તત્વો તમે ગુણી, રંગે ગુણી અને સત્ત્વ ગુણી હોય છે. આકાશના સત્ત્વ ગુણના અંશમાંથી કાનની ઇન્દ્રિ નીપજે છે તેનો વિષય શબ્દ (અવાજ) છે. વાયુના સત્ત્વ ગુણના અંશમાંથી ત્વચા ઇન્દ્રિ નીપજે છે તેનો વિષય સ્પર્શ (touch) છે. અગ્નિના સત્ત્વ ગુણના અંશમાંથી આંખની ઇન્દ્રિ નીપજે છે તેનો વિષય રૂપ છે, જળ (પાણી) તત્વના સત્ત્વ ગુણના અંશમાંથી જીભ ઇન્દ્રિ નીપજે છે તેનો વિષય રસસ્વાદ છે. પૃથ્વી તત્વ સત્ત્વ ગુણના અંશમાંથી

નાકની ઇન્દ્રિ નીપજે છે તેના ભોગનો વિષય ગંધ (smell) છે. કાન, ત્વચા, નેત્ર, શ્રુતિ અને નાક એ શરીરના અવયવો કહેવાય છે. તે દ્વારા જ્ઞાન કરાવનારી શક્તિ ઇન્દ્રિયો સાધન છે.

એ પાંચે તત્ત્વોના સત્ત્વ ગુણ એકઠા મળીને અંતઃકરણ રચાય છે તેની ચિત્તવૃત્તિ એ પાંચે જ્ઞાન ઇન્દ્રિયોના વિષયોનું જ્ઞાન કરાવે છે. એ ચિત્તવૃત્તિ આકાર પકડે છે અને તે મય (તેના જેવું) થાય છે તેથી તે તે સ્થુળ શક્તિ પદાર્થ જોયું જાણ્યું એવું જ્ઞાન થાય છે—આંખ દ્વારા ચિત્તવૃત્તિ બહાર દુર જઈને પદાર્થનો આકાર પકડે છે તેની છાપ અંતઃકરણમાં પડે છે તેથી આવું જોયું એમ જ્ઞાન થાય છે. પદાર્થને આકાર સાથે ગુણ પણ રહે છે તે બંનેને ચિત્તવૃત્તિ પ્રકાશે છે દાખલા તરીકે કાનના વિષય શબ્દ (અવાજ) ને તે સંભળાવે છે અને તે ઉપરાંત તેના ગુણ એટલે અમુક ગાયનના અવાજ અને તેનો રાગ જુદા જુદા હોય તેનું જ્ઞાન કરાવે છે. સુગંધની ગંધ ઉપરાંત જુદી જુદી ગંધનું પણ જ્ઞાન કરાવે છે. જીભ વડે ફેરી અને ફેળા બંને પદાર્થ આકાર ઉપરાંત તેની જુદી જુદી મીઠાશ (તેના ગુણ)નું પણ જ્ઞાન કરાવે છે એમ પાંચે જ્ઞાન ઇન્દ્રિયોના વિષયોના પદાર્થોના અને ગુણ મય બનીને ચિત્ત જ્ઞાન કરાવે છે.

સ્થુળ શરીર અવયવો ધરાવે છે શક્તિ શરીર તેને ભગતી ઇન્દ્રિયો ધરાવે છે તે ઇન્દ્રિયોમાં અંતઃકરણની ચિત્તવૃત્તિ પહેાચી તેને ઇન્દ્રિયોના ભોગ વિષયોનું જ્ઞાન (અનુભવ) કરાવે છે. ઇન્દ્રિ આગળ ચિત્ત રજુ થતું નથી ત્યારે તે ઇન્દ્રિના વિષયનું જ્ઞાન થતું નથી દાખલા તરીકે આપણું ચિત્ત બીજે ઠેકાણે રોકાયું

હોય ને કોઈ યુગ પાડે છતાં અવાજ કાને આવી શકયો હોય તોપણ આપણે તે શાંભળતા નથી એમ દરેક ઇન્દ્રિયો વિષે સમજવું દુકમાં ચિત્ત વિના જ્ઞાન ઇન્દ્રિયો અને અવયવો નો વ્યવહાર અસંકલ્પ છે.

શક્તિ શરીરમાં પાંચ કર્મ ઇન્દ્રિયો છે આકાશના રજો ગુણના અંશમાંથી વાણીની ઇન્દ્રિ નીપજે છે તેનો અવયવ મોહ છે. વાયુ તત્વના રજો ગુણના અંશમાંથી હાથની ઇન્દ્રિ નીપજે છે તેના અવયવો હાથો છે. અગ્નિના રજો ગુણના અંશમાંથી પગોની ઇન્દ્રિ નીપજે છે તેના સ્થુળ અવયવ પગો છે. જળ (પાણી) તત્વના રજો ગુણના અંશમાંથી ઓલાદ ઉત્પન્ન કરવાની ઇન્દ્રિ નીપજે છે તેના અવયવો શરીરના ગુપ્ત ભાગો છે. પૃથ્વી તત્વના રજો ગુણના અંશમાંથી ગુદાની ઇન્દ્રિ નીપજે છે તેના અવયવો મગ્ગ ત્યાગ કરવાનો અવયવો છે. એ પાંચે તત્વોના રજો ગુણના અંશથી પાંચ પ્રાણ નીપજે છે તે શરીરમાં પાંચ સ્થાન કરીને રહ્યા છે એ પ્રાણ થકીજ ક્રીયા અને ગતી હોય છે.

અવયવો વાળો સ્થુળ દેહ પાંચે તત્વોના તમો ગુણના અંશમાંથી નીપજે છે. એ પાંચે તત્વો આગળ જણાવી ગયા તે રીતે પંચીકૃત થઈ ને એટલે સ્થુળ રૂપ થઈને શરીર બને છે. એવી રીતે બનાવટમાં પૌંડ (શરીર) અને બ્રાહ્માંડનું એક પણું હોવાનું ખુલ્લું સમજાય છે, પ્રાણી માત્રમાં એકેકથી શક્તિ ત્રણ શરીરો પાંચ જ્ઞાન ઇન્દ્રિયો, પાંચ કર્મ ઇન્દ્રિયો, પાંચ પ્રાણ, ચાર વૃત્તિઓ વાળું એક અંતઃકરણ સમાયલાં હોય છે. ખનીજ,

વનસ્પતિ, જંતુઓ પશુ પક્ષીઓના શરીરમાં પણ પરમાત્માએ એવુંજ સાંચાકામ જાણે ગોઠવ્યું છે પણ ત્યાં તે તત્ત્વો મનુષ્ય જેટલા ખીલેલા ન હોવાથી સ્પષ્ટ જણાતા નથી. અંતઃકરણના કારણ શરીરમાં જેવી વાસના હોય તેવું તેનું શક્તિ શરીર તેમાંથી પ્રકટ થાય છે અને જેવું શક્તિ શરીર તેવું સ્થુળ શરીર બધાય છે. ખનીજમાંથી વનસ્પતિ ખીલે છે. તેમાંથી જંતુ વર્ગ ખીલે છે તેમાં પશુ પંખીઓ ખીલે છે અને તેમાંથી અંતે મનુષ્ય ખીલે છે. એ ખીલવણી અંતઃકરણ એટલે જ્ઞાન થકી થાય છે.

જ્ઞાન સમય અને જન્મમાંતર થકી ખીલતું જાય છે અને વાસના શુદ્ધ શુદ્ધરતી જાય છે. દાખલા તરીકે પશુ વાસના ને શુદ્ધરતી મનુષ્ય વાસના થાય છે ત્યારે મનુષ્યનું શરીર બધાય છે ને માણસ જાતની ખાસીયત દેખાડે છે વાસના તેજ ખાસીયત છે વિચાર શક્તિ વાળુ પ્રાણી તે મનુષ્ય છે તેની પણ જેમ જેમ વિચાર શક્તિ ખીલે છે તેમ તેમ તેને જ્ઞાન શુદ્ધ થતું જાય છે અને આખરે મુક્તિને લાયકનું થાય છે ત્યારે જીવતા જીવત એવા મનુષ્ય શરીરમાં સન્નિવિહાનંદ પરમાત્માના અખંડ આનંદનો અનુભવ કરી શકાય છે. એ સિદ્ધ વાત છે.

સગુણ બ્રહ્મ એટલે ધૃતિર અને આત્મા

બ્રહ્મ એટલે પરમાત્મા, નિરંજન નિરાકાર અનંત અખંડ સહુથી સૂક્ષ્મ સર્વ વ્યાપક સર્વ શક્તિમાન સર્વશ્રેષ્ઠ એવાં પરમાત્મા ને નિગુણ બ્રહ્મ કહે છે. એવા અનંત બ્રહ્મમાં અનેક બ્રહ્માંડો છે તે બ્રહ્માંડ માં વ્યાપી રહેલા બ્રહ્મ સગુણ બ્રહ્મ અથવા ધૃતિર કહે વાય છે તે બ્રહ્માંડને નીલાવે છે અને નિયમમાં રાખે છે અને

લમ પણ કરે છે તેથી અહ્માંડના નિયંત્રક ગણાય છે. અહ્ન ચૈતન્ય છે અને અહ્માંડ અચેતન જડરૂપ છે છતાં વ્યાપી રહેલા ચૈતન્ય અહ્ન થકી અહ્માંડ ચૈતન્ય બતાવી શકે છે. લોહનો ગોળો અગ્નિ વ્યાપી રહેવાથી અગ્નિ રૂપ બને છે તેમ ચૈતન્ય રૂપ અહ્નના વ્યાપી રહેવાથી અચેતન જડ અહ્માંડ પણ ચૈતન્ય બતાવે છે. અનંત નિર્ગુણ અહ્ન અથવા પરમાત્માનો એવા અહ્માંડમાં રહેતો અંશ (part) સગુણ અહ્ન અથવા ઇશ્વર કહેવાય છે. અને પ્રકૃતિ જેનું અહ્માંડ બન્યું છે તે ઇશ્વરની ઉપાધિ (cover) કહેવાય છે.

જેમ અહ્માંડની ઉપાધિ વાળા અહ્ન ઇશ્વર કહેવાય છે તેમ શરીરની ઉપાધિ (cover) વાળા અહ્ન આત્મા કહેવાય છે એ ચૈતન્ય રૂપ આત્મા થકીજ શરીરો ઇન્દ્રિયો વગેરે ચૈતન્ય બતાવે છે. શરીરો ઇન્દ્રિયો પ્રાણો અને અંતઃકરણ વૃત્તિઓ સહિત અચેતન જડ છે કેમકે તે જડ પ્રકૃતિના બનેલા છે. પણ અગ્નિ થકી લોહ તપીને લાલ અગ્નિ મય બને છે તેમ ભિતર ચૈતન્ય રૂપ આત્મા વ્યાપી રહેવાથી શરીર વિગેરે ચૈતન્ય મય બને છે. અને પોતાનો વ્યવહાર કરી શકે છે. એવી રીતે પરમ તત્વ અહ્ન એટલે પરમાત્મા એકજ અખંડ છતાં પરમાત્મા, આત્મા અને ઇશ્વર એવી ત્રણ સ્થિતિમાં ત્રણ નામે ઓળખાય છે.

આકાશ અસંખ્ય ધડા કે મ્યાલામાં મળતું રહે છે તેમ શરીરો ન્યાં જાય ત્યાં તેમાં સર્વવ્યાપક અહ્ન રહેલા હોય છેજ તે આત્મા કહેવાય છે એ આત્મા કાંઇ અમુક અંશ કે ભાગ અમુક શરીરમાં ચીટકી રહેલો હોતો નથી પણ જુદા જુદા ધડામાં એકજ અખંડ આકાશ મળતું રહે છે તેમ સર્વ વ્યાપક અહ્ન

શરીર જ્યાં જાય ત્યાં એકજ અખંડ તત્વ રૂપે શરીરમાં રહે છે. અમુક બ્રહ્માંડના જુદા જુદા પ્રાણીઓ (મનુષ્યો સહિત)માં એકજ અખંડ તત્વરૂપે બ્રહ્મ રહેલા છે તે પ્રાણીઓના આત્મા કહેવાય છે અને તે (universal) સામાન્ય આત્મા એકજ છે એમ કહેવાય છે અર્થાત સઘળા પ્રાણીઓના આત્મા એકજ અખંડ આત્મા છે.

આત્મા અને જીવ

ચૈતન્ય બ્રહ્મ સદૃશી શક્તિ તત્વ છે તેના કશાથી ભાગ પાડી શકાતા નથી કે તે ઘેરાતું નથી પણ આકાશ તત્વ જુદા જુદા ઘાટના વાસણોમાં અખંડ છતાં ઢંકાયલું રહે છે તેમ પ્રકૃતિના જડ ઘટ તત્વ વડે ચૈતન્ય બ્રહ્મ ઢંકાયલું રહે છે અને પ્રકૃતિની આવરણ શક્તિ અને વિક્ષેપ શક્તિની ઉપાધિ (cover) સહિત જુદા જુદા નામ રૂપ જીવો અને જગત જેવું જણાય છે. ઘડા, પ્યાલા કે બાટલીમાંનું આકાશ અખંડ છતાં જુદા જુદા નામ રૂપ ધરાવે છે પણ તેમાં ઢંકાતું આકાશ તત્વ ઘડો પ્યાલો ને બાટલીની ઉપાધિ કુટી જતાં એકજ અખંડ તત્વ રહે છે તેમ અખંડ ચૈતન્ય બ્રહ્મ પ્રકૃતિને લીધેજ જુદા નામ રૂપે જણાય છે. એ ચૈતન્ય બ્રહ્મ સઘળા શરીરોમાં વ્યાપીને અંતઃકરણને પ્રકાશે છે તે અખંડ રૂપે સઘળા શરીરોનો એક સામાન્ય આત્મા કહેવાય છે.

આગળ સમજવી ગયા તેવા તત્વોવાળા શરીરોમાં એ આત્મા ન હોય તો તે શરીરો ચૈતન્યવાળા જીવતા ન હોય. ચૈતન્ય આત્મા ભિતર બહાર સર્વવ્યાપક હોય છે પણ જેમાં

અંતઃકરણનું તત્વ હોય તેમાંજ જીવન (life) પ્રકટ થાય છે અને અગ્નિના વ્યાપી રહેવાથી લોહુ અગ્નિ રૂપ અને છે તેમ ચૈતન્ય રૂપ આત્મા થકી શરીર સઘળા તત્વો સહિત ચૈતન્ય રૂપ થઈ પોતપોતાનો વ્યવહાર કરી શકે છે. અંતઃકરણની ઉત્પત્તિ થતાંજ તેમાં અખંડ સર્વવ્યાપક આત્મા લોહામાં અગ્નિ શક્તિ અંતઃકરણની સાથે એકપણાને પામે છે ત્યારથી અંતઃકરણની બુદ્ધિ એટલે વિજ્ઞાનમયકોશ ચક્રચક્રીત પ્રકાશે છે અને તેની અહંકારવૃત્તિ હું પણાનું બાન કરાવતી રહે છે મોક્ષ (મુક્તિ) થાય ત્યાં સુધી એ અનાદિ એકપણુ ટકે છે અને કર્મનો ક્ષય જ્ઞાન અને જ્ઞાન થાય ત્યારેજ એ સંબંધ છુટે છે.

અંતઃકરણની સુષુપ્તિ, સ્વપ્ન અને જાગ્રત એવી ત્રણ અવસ્થા છે. સુષુપ્તિમાં અહંકાર વૃત્તિ લય થયેલી રહે છે. સ્વપ્ન માં સહજ પ્રકટેલી રહે છે અને જાગ્રત અવસ્થામાં સંપૂર્ણ ખાલેલી રહે છે. એ અહંકાર વૃત્તિ સહિત ચક્રચક્રીત બુદ્ધિ એટલે વિજ્ઞાનમયકોશ શરીરના ખેલ જીવ તરીકે ચલાવે છે. અંતઃકરણ પાંચે મૂળ ભૂતો (પંચ તત્વ)ના સત્વગુણનું અનેલું છે એ શુદ્ધ સત્વગુણ ભોક્તા છે. ઇન્દ્રિયો રજોગુણની અનેલી છે તે શક્તિ ઇન્દ્રિયો ભોગના સાધન છે અને તમોગુણનાં અનેલા સ્થુળ પદાર્થો ભોગ્ય એટલે ભોગની વસ્તુ છે. એવી રીતે પ્રકૃતિજ ચૈતન્યમય બનીને પ્રકૃતિનેજ ભોગવે છે અને કર્માનુસાર સુખદુઃખને પામે છે.

ભોક્તા, ભોગ અને ભોગ્ય એ ત્રણે મળીને ત્રિપૂટી કહેવાય છે એ ત્રિપૂટીને એટલે એ ત્રણેને પ્રકાશનાર એટલે ત્રણેની

મળ્યું કરાવનાર બિતર બહાર વ્યાપી રહેલા ચૈતન્ય આત્મા છે તે એ ત્રિપૃષ્ઠીથી પર (above) છે. તેને પ્રકૃતિના સુખદુઃખ પહોંચી શકતા નથી અને સમિચ્છદાનંદ ચૈતન્ય આત્મા પોતેજ આનંદ રૂપ છે તેના આનંદ થકી સઘળા આનંદ ભોગવાય છે તેને બીજા કોઈના આનંદની જરૂર કે હાજત હોતી નથી.

સઘળા શરીરોના અંતઃકરણોને પ્રકાશતા અખંડ આત્મા સામાન્ય કહેવાય છે. માળાના મણુકાઓને એકજ દોરો પરોવાયલો હોય છે તેમ શરીરોના બિતરમાં રહે તો અખંડ ચૈતન્ય આત્મા એકજ છે.

તેજ સામાન્ય આત્મા અમુક એક શરીરની શૂદ્ધ અંતઃકરણથી ઢંકાયલા રહેતા હોય છે તે તે અમુક શરીરના પારમાર્થિક જીવ કહેવાય છે માત્ર આત્માજ એક પારમાર્થિક વસ્તુ ગણાય છે તેથી એ આત્માને પારમાર્થિક જીવ કહે છે. ઢંકાયલા રહેતા સમિચ્છદાનંદ આત્માના જ્ઞાન સ્વરૂપ ચિત્ત અંશ થકી શૂદ્ધ શરીરના શૂદ્ધ અંતઃકરણની બુદ્ધિ એટલે વિજ્ઞાનભયકોશ ચક્રચક્રીત પ્રકાશે છે તેને “ચીદાભાસ” કહે છે એ ચીદાભાસમાં સમિચ્છદાનંદ આત્માના ચિત્ત અંશના પ્રવેશ થકી અંતઃકરણ અને પ્રાણ વિગેરે ધરાવતું શૂદ્ધ શરીર પોતાને કર્તા બોલતા સમજીને વ્યવહાર કરનારો જીવ છે.

પ્રકૃતિની આવરણ શક્તિ અને વિદ્યેષ શક્તિ ચિદાભાસમાં રહેલી છે તે નિદ્રા (ઉંઘ) રૂપે જીવ અને જગતને ઢાંકે છે ત્યારે સ્વપ્નાવસ્થામાં શૂદ્ધ શરીરનો વ્યવહાર સત્ય હોય તેમ હું પણાથી

જીવ ચક્ષુષે છે તે સ્વપ્ન જગત અને સ્વપ્ન જીવ તે હાલત
 હોય ત્યાં સુધીનાજ હોય છે એટલે તે સ્વપ્ન જગતની પ્રતીતિ
 કાળ સુધીના જીવ છે તેથી તે પ્રાતિ ભાસિક જીવ કહેવાય છે
 ન્યારે જાગ્રત અવસ્થા થાય ત્યારે સ્વપ્નાવસ્થા મિથ્યા થઈ પડે
 છે અને તે અવસ્થાજ મિથ્યા થઈ પડે તો તેમાં પ્રાતિ ભાસિક
 જીવ પણ રહેતું નથી એટલે તે જીવ કલ્પિત છે શૂદ્ધ સહિત
 સ્થુળ શરીરનો જાગ્રત અવસ્થાનો વ્યવહાર કરનાર જીવ વ્યવહાર
 જીવ કહેવાય છે તે સ્વપ્નના વ્યવહાર મિથ્યા જાણે છે અને જા-
 ગ્રતના વ્યવહાર સત્ય માને છે એવી રીતે સામાન્ય ચૈતન્ય આત્મા
 અમુક શરીરના જુદી જુદી સ્થિતિમાં ત્રણ રૂપે જીવ કહેવાય
 છે. પ્રાતિભાસિક જીવનો મૂળ સતચિત્ત અને આનંદનો સ્વભાવ
 જાગ્રત વ્યવહાર જીવમાં લય થઈ જાય છે એટલે એક રૂપ થઈ
 જાય છે અને જ્ઞાન કાળે વ્યવહાર જીવના સચ્ચિદાનંદ ચૈતન્ય
 આત્માના સતચિત્ત અને આનંદના અંશો મૂળ પારમાર્થિક
 જીવમાં લય પામી એક રૂપે રહે છે જે જે પ્રકટ થાય છે તે
 ચૈતન્ય બ્રહ્મ અને પ્રકૃતિના બનેલા છે તેમાં ચૈતન્ય બ્રહ્મ
 એટલે આત્માના સતચિત્ત અને આનંદ એવા ત્રણ અંશ અને
 પ્રકૃતિના નામ અને રૂપ મળી બે અંશ હોય છે આત્મજ્ઞાન
 થવાથી તે પ્રકૃતિના બે અંશ નામરૂપ જીવને મિથ્યા સમજાય
 છે તેને જીવ તજ દે છે અને બાકીના ત્રણ અંશ સતચિત્ત
 અને આનંદ એટલે સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપે જીવ પોતે રહે છે કેમકે
 જીવનું તે સત્ય સ્વરૂપ કહેવાય છે એવી રીતે જીવ સત્ય સ્વરૂપે
 ચૈતન્ય આત્મા એટલે બ્રહ્મજ છે.

અજ્ઞાન.

સત્ય વસ્તુનો અભાવ (ન હોવું) અને અસત્ય વસ્તુનો સદ્ભાવ (હોવું) માનવો તે અજ્ઞાન કહેવાય. હું આત્મા નથી હું શરીર છું એ માન્યતા તે અજ્ઞાન છે. જીવ અહંકાર વૃત્તિ થકી હું શરીર છું એમ માને છે કેમકે શરીરમાંજ તેની વૃત્તિ (ખ્યાન) એકાગ્ર થયેલી હોય છે તે અતિ મજબુત હોય છે અનાદિ કાળથી જામેલી હોય છે. શરીર અને જગતનાજ વિચારોમાં તે એકાગ્રતા બળવાન થયેલી હોવાથી પોતાની સાથે એકપણાને પામેલા આત્માના ચૈતન્યને લીધે તે જીવ મ્હોટાં મ્હોટાં કાર્ય જગતમાં નીપજાવે છે આગગાડી બોંબ અને વિમાનો તે એકાગ્રતાના પ-સ્થિતિમાં છે. હું પાણું સ્વાર્થનું મૂળ છું. એ સ્વાર્થને લીધેજ ઊર્ધ્વ ક્રોધનું થતું નથી અને થઈ શકે પણ નહિ. આત્માના ચૈતન્ય થકી શરીરના જીવને હું હું આ મ્હાર છે એવો અહંકાર એટલે હુંપણું સમજાય છે પણ હું કોણ છું તેનું જ્ઞાન ન હોવાથી જીવનું તે અજ્ઞાન કહેવાય છે.

ન્યાં સુધી જીવ પોતાના સત્ય સ્વરૂપનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરતો નથી ત્યાં સુધી સ્વાર્થને મોટે તરેહવાર પાપ પૂન્યના કાર્ય કર્યા કરે છે અને જન્મોના ફેરા ખાયા કરે છે કર્મનો કામદો અચળ છે (cause & effect) નો નીયમ જગતમાં ચાલુ છે. બીજાં તેવા વૃક્ષ તેમ જેવાં કાર્ય તેવા ફળ નીપજે છેજ. તે સ્વાર્થ ખાતર કાર્ય થવાનાજ અને તેનાં ફળ ભોગવવા જન્મોના ફેરા પડવાનાજ અજ્ઞાનનું એવું ફળ સમજી જીવો ભોગવે છે.

શરીરમાં હુંપણાના સ્વાર્થને લીધે બીજાઓની સાથે બુદ્ધિ

સમજાય છે અને હું અને મહારા ખાતર ખેંચતાણુને ઝંઘડા ચાલ્યા કરે છે. જીવ પોતાના સત્ય સ્વરૂપે સન્નિવિદ્યાનંદ છે. પણ નામ રૂપના અસત્ય સ્વરૂપમાં હું પચાનું બાન રાખી દેહ અને સ્થુળ જગતમાંથી આનંદ મેળવવા પછાડા મારે છે. પોતાના મૂળ સ્વરૂપમાં જેટલો પૂર્ણ આનંદ નહિ મળતો હોવાથી સ્થુળ પદાર્થો આનંદ આપવા ગમે તેટલા મળે તો પણ ઝોછાજ પડે છે અને તે પૂરતા નહિ જણાતા દુઃખ માને છે. જીવોના આત્મા એકજ છે પણ બુદ્ધિના સંસ્કાર એટલે ખાસીયત બુદ્ધા બુદ્ધા છે.

હું સત્ય સ્વરૂપે આત્મા છું અને મહારો આત્મા સઘળા જીવોનો આત્મા છે એવું જ્ઞાન જે જીવને હોતું નથી તે તે જીવનું અજ્ઞાન કહેવાય છે. એવા જીવો હું શરીર છું અમુક સ્ત્રી બાળક, માલ મીલકત અને ધર્મશાસ્ત્ર મહારાં છે એવા અહંકાર વડે હું પચાના બાનમાં રહે છે અને મહારૂં તે સૌથી સાફ માને છે. એવા હું પચાના બાનને લીધે પોતાના સ્વાર્થ બીજાના સ્વાર્થ કરતા બુદ્ધા છે એમ સમજે છે. એ અજ્ઞાન દશામાં કામ ક્રોધ લોભ મોહ મદ અને ધર્ષાને એવા જીવો વશ રહે છે તેથી બીજાને વશ કરવા બીજાનું પચાવી પાડવા અમુક વ્યક્તિ અમુક વ્યક્તિને અને અમુક જાત અમુક જાતને ત્રાસ આપે છે.

અજ્ઞાન જીવોની સંખ્યા બહુ મોટી રહે છે તેઓને તેઓના ભલા ખાતર અંકુશમાં રાખવાની જરૂર છે તે જરૂરીયાતને લીધે લશ્કર અને પોલીસની ઉત્પત્તિ થઇ છે અને તે ક્ષત્રી ધર્મ કહેવાયો છે તે ધર્મ પાળનારા રક્ષણને બદલે બક્ષણ કરનારા થઇ બ્રહ્મ થાય છે ત્યારે જગતમાં અંધેર વ્યાપી રહે છે અને રાજ

તેમજ પ્રજા બન્ને દુઃખ પામે છે. શરીરમાં હુંપણાના અજ્ઞાનને લીધે સ્વાર્થ બહુ તીવ્ર રહે છે જે સુખ આપતું જણાય તેજ એવા સ્વાર્થિને પ્રિય લાગે છે પછી ખરેખર સુખ આપતું હોય કે ન હોય પણ સુખ આપતું સ્વાર્થિને જણાય તોજ પ્રિય લાગે છે ત્યારે તેને સુખ આપતું જે જણાતું નથી ત્યારે તેને અપ્રિય માને છે. સૌ પોતાનેજ સુખ મળે એમ ઇચ્છે છે. જન્મોજન્મના સંસ્કાર=આસીયત જુદી જુદી હોવાથી જીવોની પસંદગી અને નાપસંદગી જુદી જુદી રહે છે.

એવા અજ્ઞાનને લીધે સ્વાર્થ અને એવા સ્વાર્થને લીધે સ્ત્રી બાળક માલ મિલકત પોતાને સુખ આપે છે તેટલા મારેજ પુરૂષને પોતાને પ્રિય હોય છે. તેમજ સ્ત્રી કે બાળક કે સગા-સ્નેહીઓ પોતાને સુખ આપતા જણાય તેનેજ પ્રિય ગણે છે સંસારમાં ગરજ ગરજે સહુ મળ્યા છે પણ થોડી કે ઘણી બેવફાઈના ઝઘડા તો ચાલુજ રહેવાના અને જેમ સ્વાર્થ (તીવ્ર) તેમ તેવી બેવફાઈથી દુઃખ તીવ્ર લાગવાનું જ્ઞાની સાથે અજ્ઞાન જન એવોજ વર્તીવ રાખે છે પણ તત્વ જ્ઞાનને લીધે જ્ઞાનીને અજ્ઞાની જેટલું દુઃખ થતું નથી. એવા અજ્ઞાન થકી સ્વાર્થ હોય છે, સ્વાર્થ થકી લોભ રહે છે લોભ થકી અશાંતિ રહે છે અને અશાંતિ થકી દુઃખ રહે છે એમ અજ્ઞાન દુઃખનું મૂળ કહેવાય છે.

દરેક ધર્મ સત્ય ન્યાય અને ફરજ શીખવે છે તે થકી એવા સ્વાર્થ નરમ પડે છે અને સ્વાર્થ નરમ પડે છે તો દુઃખ પણ નરમ પડે છે—ધર્મ હંબગ છે એવી જીમો પાડનારા ભાઈઓ એટલું વિચારી લઈ ધર્મો સામે બખાળા કાઢતા અટકે તો

સારૂં. સામાન્ય ધર્મો પાળતાં સ્વાર્થ ધટતો જાય છે અને પરમાર્થ વધતો રહે છે તે જીવનું પ્રગતિકરણ (evolution) કહેવાય છે. અજ્ઞાની પ્રજાને પોતાના ધર્મમાં મોહ બહુ રહે છે-તેના સ્વાર્થને લીધે પરધર્મવાળા પર બહુ ત્રાસ ગુજર્યો છે તે જોઈ રાજકારણમાં ધર્મ નહિ જોઈએ એવી ખૂમો પાડવામાં આવે છે તેમાં ધર્મનો વાંક નથી પણ તે તે ધર્મ પાળનારાના અજ્ઞાન અને સ્વાર્થનો વાંક છે જ્ઞાન સહિત તે ધર્મ રાજ માટે તો ઉલટો ફાયદો કરે છે.

જ્ઞાન.

જન્મેજન્મ જીવતે અનુભવ વધતો જાય છે પૂન્યના લાભ અને પાપના ગેરલાભનું જ્ઞાન થાય છે અને જીવ પ્રગતિ (evolution) માં આગળ વધે છે-કુદરતની નેમ સધળા જીવોને પોતાના સત્ય સ્વરૂપનું જ્ઞાન કરાવવાની છે તે જ્ઞાન થવા માટે હૈયાતીની જરૂર છે તે હૈયાતીને મદદ કરવી તે કુદરતની નેમને પાર પાડવામાં મદદ કરવા સમાન છે તેથી તેવા કાર્ય પૂન્ય કહેવાય છે અને હૈયાતીને તુકસાન પહોંચે તેવા કાર્ય કુદરતની નેમ વિરૂદ્ધ હોવાથી પાપ કહેવાય છે તે કુદરત સાંખતી નથી તેથીજ અહીંસા પરમો ધર્મ મનાય છે. અહીંસા એટલે ઇજા નહિ કરવી તે. એમ જન્મેજન્મ પૂન્યનો વધારો અને પાપનો ક્ષય થાય, નિષ્કામ ભક્તિ વડે ઇશ્વર પ્રસન્ન થાય, સેવાથી ગુરુ રાજ થાય ત્યારે જીવ જ્ઞાન માર્ગે ચઢે છે.

વિષય ભોગના પદાર્થો મેળવતા અને તેને સંભાળતા જે રાત દિવસ ચિંતા અને કષ્ટ પેઠવા પડતા હતા છતાં તેની

તૃષ્ણા તો વધતી જતી હતી અને શાંતિ કે તૃપ્તિ તો પ્રાપ્ત થતીજ નહોતી તે યાદ કરે છે ત્યારે પોતાના અજ્ઞાન માટે તિરકાર આવે છે અને તેવા ભોગ પદાર્થો ઉપર વૈરાગ્ય અને દોષ દૃષ્ટિથી જુઓ છે. શરીર સધળા લય અને શોકનું કારણ સમજાય છે અને જન્મ એવા શરીરનું કારણ છે એમ ખાત્રી થાય છે એવા જન્મના ફેરામાંથી ઉગરવા માટે જીવ તૈયાર થાય છે. તેને જ્ઞાની ગુરુ સમજાવે છે કે તમે ગુણ થકી વાસના રહે છે તે કર્મ બંધન નીપજાવે છે. કર્મબંધન જન્મનું કારણ છે. અખંડ આનંદની પ્રાપ્તિ માટે અલ્પ આનંદ વાળા અને તૃષ્ણાવધારનારા દુઃખ આપનારા ભોગ પદાર્થો પર દોષ દૃષ્ટિ અને વૈરાગ્ય રાખવો. તેથી મન (ધૃત્તિ પ્રકટ કરનાર વૃત્તિ) નિષ્કામ (ધૃત્તિ વિનાની) થશે, નિષ્કામ થવાથી મનનો લય થશે એટલે ધૃત્તિ પ્રકટ કરવાની ચળવળ બંધ પડશે મનનો એમ લય થવાથી પોતાના સમિચ્છાદાનંદ આત્મ સ્વરૂપનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા જીવ સમર્થ થશે.

જ્ઞાની ગુરુ એવું શાસ્ત્રનું તત્ત્વજ્ઞાન શીખવે છે અને આત્મ તત્ત્વ અને શરીરના તત્ત્વો છુટા છુટા બતાવી ખાત્રી કરાવે છે કે જીવ શરીર નથી પણ આત્મા છે. એવું આત્મજ્ઞાન પરોક્ષ (indirect) આત્મ જ્ઞાન કહેવાય છે આત્મા સ્વરૂપનું જ્ઞાન એટલે આત્મ તત્ત્વ કેવું છે તેની સમજણ તે આત્મ જ્ઞાન કહેવાય છે-આત્મા અંતઃકરણની વૃત્તિથી પર હોવાથી અનાત્મ તત્ત્વો એટલે આત્મા નહિ તેવા તત્ત્વો એક પછી એક દેખાડી તે તત્ત્વ આત્મા નથી એમ સમજાવતા બાકી છેલ્લું તત્ત્વ અવશેષ રહે તે આત્મા છે એમ શીખવવું પડે છે. ભોક્તા ભોગ અને

ભોગ્ય એ ત્રણેની જાણ કરાવનાર=પ્રકાશનારને ત્રિપૂટીથી પણ એવા આત્મા છે તે આત્મા શરીરમાં સાક્ષી કહેવાય છે કેમકે અમુક બનાવની ખબર સાક્ષી થકીજ પડે છે શરીરમાં આત્મા ન હોય તો જીવના વ્યવહાર જેવા કે મનનો વિચાર વિગેરે અંધકારમાંજ રહી જાય તેની ખબર પણ પડે નહિ. દિવસના વ્યવહારને પ્રકાશતા સૂર્ય અને રાત્રીના વ્યવહારને પ્રકાશતા દીવા થકીજ વ્યવહારની ખબર પડે છે તેમ શરીરમાના ભિતરને પ્રકાશતા આત્મા થકીજ શરીરના વ્યવહારની ખબર પડે છે એવા આત્મા સાક્ષી અથવા દષ્ટા કહેવાય છે.

દ્રષ્ટા એટલે જોનારો સાક્ષી અને દ્રવ્ય એટલે જોવાની વસ્તુ. હંમેશાં દ્રવ્યથી દ્રષ્ટા જુદોજ હોય છે તે સૌ સમજી શકે છે. દ્રવ્ય એટલે નામ રૂપવાળી વસ્તુ અમુક ફેરફારનો પોતેજ જોનાર દ્રષ્ટા થાય તે સંભવતું નથી પણ જે એક રૂપ હોય તેજ દ્રષ્ટા એટલે જોનાર સાક્ષી હોઈ શકે છે. નામરૂપવાળી વસ્તુનો દ્રષ્ટા જોનાર આંખ જણાય છે પણ આંખ વિકારને આધીન છે મારી આંખ તેજ હતી હવે આંખ મારું છે એમ જોનાર અન્ય અંતઃકરણની વૃત્તિ છે તે આંખનો દ્રષ્ટા સમજાય છે અને આંખ દ્રવ્ય રૂપ બને છે એ વૃત્તિ પણ ભયવાળા ક્રોધવાળા લોભવાળા એવી વિકારી= ફેરફારને આધીન છે એકરૂપ રહેતી નથી તેથી તે વૃત્તિ પણ દ્રષ્ટા હોય તે સંભવતું નથી. વિકારી વસ્તુ નામ રૂપવાળા દ્રવ્યજ હોઈ શકે તેમ એ અંતઃકરણની વૃત્તિ પણ દ્રવ્ય દરે છે તેનો દ્રષ્ટા જુદોજ હોવો જોઈએ એવો વૃત્તિના ફેરફારો જોનારો સાક્ષી રૂપ ચૈતન્ય આત્મા છે એ છેવટનો અંતીમ દ્રષ્ટા છે તે સ્વયં

પ્રકાશ પોતાની ખૂબી વડેજ પોતે પ્રકાશનારો ચૈતન્ય આત્મા એટલે પરમાત્મા છે એને પ્રકાશનાર અન્ય કોઈ તત્વ નથી-એજ ચૈતન્ય આત્મા અમુક જીવનું સત્ય સ્વરૂપ છે તે અસત્ય મ્યુળ શક્તિ શરીરો અને ઇન્દ્રિયોથી ભીન્ન (જુદો) છે.

એવું તત્વજ્ઞાન જાણનાર જીવ પોતે સચ્ચિદાનંદ ચૈતન્ય આત્મા છે એમ જાણે છે. એ પરોક્ષ (indirect) આત્મજ્ઞાન થયું કહેવાય છે અને હું શરીર છું એવું અજ્ઞાન હું આત્મા છું એવા જ્ઞાનમાં લય થયું જાણાય છે. ચૈતન્ય જ્ઞાન અને પ્રકાશ એ ત્રણે શબ્દો એકજ અર્થ સુચવે છે. ચૈતન્ય આત્મા સ્વયં-પ્રકાશ અને સ્વતઃ સિદ્ધ છે. આત્મા હું છું એમ સદા અનુભવાય છે તે તેનો સદ્ભાવ પૂરવાર કરે છે એટલે પોતે સદા હાજર-નાજર છે એ સિદ્ધ વાત છે જ્ઞાતા જ્ઞાન અને જ્ઞેય એટલે જ્ઞાન કરનાર જ્ઞાન અને જ્ઞાનનો વિષય એ ત્રણે મળી પ્રકૃતિની ત્રિપૂટીને પ્રકાશનાર હું જાણું છું એવો ત્રિપૂટીથી પર ચૈતન્ય આત્મા છે જે હું કરીને અનુભવાય છે તેજ જીવનું સત્ય સ્વરૂપ છે તેજ દ્રષ્ટા છે. શરીર દષ્ય છે તેથી તેનો દ્રષ્ટા આત્મા શરીરથી જુદો છે તે આત્મા હું છું.

વિજ્ઞાન.

આત્માનું અપરોક્ષ (direct) જ્ઞાન થાય ને આત્માનું યથાર્થ જ્ઞાન કહેવાય અને તે આત્મા અને પરમાત્મા એકજ અખંડ તત્વ હોવાથી તેવું જ્ઞાન આત્મા પરમાત્માના એકચતુર્ જ્ઞાન (અનુભવ) કહેવાય છે તેને વિજ્ઞાન કહે છે એવા વિજ્ઞાનનો જાતી અનુભવ કરવાની લાયકાત પ્રાપ્ત કરવા નીચે મુજબ

મુમુક્ષુ (મુક્તિ ઇચ્છનાર) એ ખાસ કેળવણી સિદ્ધ કરવાની છે. એ કેળવણી સાધન સંપત્તી કહેવાય છે જગતમાં અજ્ઞાન દુઃખનું મૂળ ગણાય છે તે આવા સાધન સંપત્તિ પ્રાપ્ત કરવાથી નિર્મૂળ થાય છે કેમકે અજ્ઞાનના સૈનિકો કામ ક્રોધ લોભ મોહ મદ અને ઇર્ષ્યા એ સાધન સંપત્તિની પ્રાપ્તિ થકી ઠંડા પડી જાય છે અને યથાર્થ જ્ઞાન એટલે સત્ય જ્ઞાન અપરોક્ષ રીતે અનુભવાય છે. એવી રીતે જગતના દુઃખ દૂર થાય છે અને જીવમાં જીવતા-જીવત ઇશ્વરી આનંદ જવાઈ રહે છે.

મુમુક્ષોએ પ્રાપ્ત કરવાની સાધન સંપત્તિ.

શાશ્વત (કાયમનું) સુખ શોધનારને મહાત્મા ગુરૂ નીચે જણાવેલા સાધન સંપત્તિ પ્રાપ્ત કરવા કહે છે કેમકે તે જ્ઞાન થવા માટે આવશ્યક છે.

વિવેક — પરમાત્મા નિત્ય એટલે હમેશના કાયમ છે તેથી તે સત્ય છે અને જગત અનિત્ય એટલે હમેશનું નહિ એવું ચાલુ બદલાતું રહે છે તેથી અસત્ય એટલે મિથ્યા છે એવી સત્યાસત્યની સમજણ રાખવી તેને વિવેક કહે છે.

વૈરાગ્ય — આલોક તેમજ પરલોકના સુખ ભોગના પદાર્થો નિત્ય નથી વૃદ્ધિ આપતાં નથી તેથી ખરૂં સુખ શાંતિ આપનારા નથી એમ જાણી તેમાં ત્યાગ શુદ્ધિ રાખવી અને તે ભોગવવાને ઇચ્છા ન કરવી તેને વૈરાગ્ય કહે છે.

મુમુક્ષુપણ — જગતમાં વૈરાગ્ય રાખી મુક્તિ મળે એવી તીવ્ર ઇચ્છા રાખવી તેને મુમુક્ષુપણ કહે છે. એવી રીતે વિવેક, વૈરાગ્ય અને મુમુક્ષુપણનો નિશ્ચય કરીને શમ, દમ આદિ છ

સંપતિ પ્રાપ્ત કરવી.

શમ—ચિત્તને જ્યાં દોરવવું હોય ત્યાંજ દોરવાય એવું વશ રાખવું જગતમાં કર્માનુસાર જે કામ કરવું પડે તેટલે વખત તે કામમાં ચિત્તને રોકી રાખવું અને તે કામ પૂરું થયું કે પરમાત્માના ચિંતનમાં લગાડી દેવું. છુટું ભટકવા દેવું નહિ તેને શમ કહે છે.

દમ—આંખ કાન ઇત્યાદિ જ્ઞાનેન્દ્રિયો મારફતે બહારની વસ્તુઓમાં ચિત્તને ઝુકી જવા દેવું નહિ. જગતના પદાર્થો શાશ્વત સુખ આપનારા નથી નિત્ય નથી એવા નિશ્ચયથી અંતઃકરની વૃત્તિઓને તે પદાર્થોમાં મોહ ઉત્પન્ન થાય એટલો સમય વળગાડી રાખવી નહિ પણ તેમાંથી ખેંચી લઇને પરમાત્માના ચિંતનમાં સ્થિર કરવી તેને દમ કહે છે.

શ્રદ્ધા—સઘળી શંકાઓનું ખાત્રી પૂર્વક સમાધાન કરી પછી ગુરુ તથા અદ્વૈત જ્ઞાનના શિક્ષણો સત્ય છે એવો પાકો વિશ્વાસ રાખવો તેને શ્રદ્ધા (એકીન) કહે છે.

સમાધાન—શરીરને તો કર્મફળ મળવાનુંજ છે એવી શ્રદ્ધા વડે ભૂત ભવિષ્યનો વિચાર ન કરતાં વર્તમાનમાંજ રહેવું એટલે રોજનું નિરાકર્મ કરવાનું હોય તેમાંજ ચિત્ત રાખવું અને બાકીનો સમય પરમાત્માના ચિંતનમાં ગાળવો તેને સમાધાન કહે છે.

તિતિક્ષા—માન અપમાન, દુઃખ સુખ, લાભ હાની, ટાઢ, તડકો વિગેરે જોડકાંને શાંતિથી સમભાવે સહન કરવાં વેડી ભેવાં તેને તિતિક્ષા કહે છે.

એ સાધન સંપત્તિની કેળવણી જેટલી દ્રઢ હોય તેટલે દરજ્જે અપરોક્ષ (direct) આત્મજ્ઞાન મેળવવામાં ફતેહ મળે છે. અંતઃકરણની પોતાની ચિત્તવૃત્તિ થકી પાંચે જ્ઞાન ઇન્દ્રિયોના વિષયોનું જ્ઞાન થાય છે તેનો ઇશારો આગળ કરી ગયા છીએ છતાં સ્પષ્ટતા ખાતર અત્રે ફરી ટુકમાં લખીએ છીએ. કારણ શરીરમાં ચિત્તવૃત્તિ લય થઈ રહે છે તેથી તે સમયનું કશું જ્ઞાન થતું નથી તે સુષુપ્તિ એટલે ભર ઉંઘની હાલત કહેવાય છે. જ્યારે ગળામાં રહેલી હિતા નામની નાડીમાં ચિત્તવૃત્તિ રહે છે ત્યારે સ્વપ્નાવસ્થા એટલે સ્વપ્નની હાલત કહેવાય છે તે અવસ્થાના મોહ અને આગલા પાછલા સ્મરણ શક્તિ ભૂવનના શક્તિ શરીરમાંના વ્યવહારનું એ ચિત્ત જ્ઞાન કરાવે છે. જગત અવસ્થામાં આંખ જીલ કાન ત્વચા (ચામડી) અને નાકની ઇન્દ્રિયોના વિષયો રૂપ રસ શબ્દ સ્પર્શ અને ગંધનું જ્ઞાન પણ એજ ચિત્ત વૃત્તિ વડેજ થાય છે.

નામરૂપવાળા એટલે જડ પદાર્થો તરફ આંખો મારફતે શક્તિ ચૈતન્યમય ચિત્તવૃત્તિ સલંગ પહોંચી જાય છે અને કુવાનું પાણી માટીના જુદા જુદા ધાટના કીયારામાં જડ તેવા આકાર પકડે છે તેમ તે સ્થુળ પદાર્થોના પ્રકૃતિના આવરણ ને બેદી નાંખી પોતે તે પદાર્થનો આકાર પકડે છે તે આંકારનો અંતઃકરણમાં બરાબર તેવોજ છાપ તુરત પડે છે તેને અંતઃકરણના ચક્રચક્રીત વિજ્ઞાનમય કોશ અથવા ચિદાભાસ કહેવાય છે તે પ્રકાશે છે ત્યારે આવો પદાર્થ છે એવું જ્ઞાન થાય છે પણ એટલું જ્ઞાન માત્ર નકામું છે તેથી અર્થ સરતો નથી. તે પદાર્થ એવો છે તે

મેં જોયો જાણ્યો એમ જ્ઞાન થાય તોજ જોયલું પ્રમાણ કહેવાય.

એવું જ્ઞાન કરાવનાર અંતઃકરણની અહંકાર વૃત્તિને પ્રકાશનાર સ્વયંપ્રકાશ ચૈતન આત્માજ છે અને તે હું હું કરીને પ્રકટ થાય છે જ્ઞાન સ્વરૂપ ચૈતન્ય આત્મા થકીજ પદાર્થ જ્ઞાન સંપૂર્ણ થાય છે. જાગ્રત સ્વપ્ન કે સુષુપ્તિ એ ત્રણે અવસ્થામાં એકરૂપ એવા આત્મા હાજર નાજર રહે છેજ. જેમ આંખ દ્વારા જોવાના પદાર્થનું જ્ઞાન થાય છે તેજ રીતે કાન દ્વારા શબ્દ, નાખ દ્વારા ગંધ જીભ દ્વારા સ્વાદ ઇત્યાદિ ગુણ સહિત નામ રૂપવાળા પદાર્થોનું જ્ઞાન થાય છે એમ સમજ લેવું.

મુમુક્ષુ જ્યારે પાંચે જ્ઞાન ઇન્દ્રિયોના ભોગ પદાર્થો ઉપર વૈરાગ્ય રાખે છે ત્યારે તેના અંતઃકરણની જ્ઞાન કરાવનારી ચિત્ત-વૃત્તિ નિર્મળ નિષ્કામ થાય છે. એવી વૃત્તિવાળો મુમુક્ષુજન જિત્તરને પ્રકાશતા સમ્યક્દાનંદ ચૈતન્ય આત્માનું અપરોક્ષ (direct) જ્ઞાન મેળવવા ઇચ્છે છે ત્યારે જ્ઞાની ગુરુ શાસ્ત્ર પ્રસિદ્ધ જ્ઞાન પ્રાપ્તિના ધ્યાનની વિધિ તેની રચીને અનુકૂળ બતાવે છે તે વિધિને મુમુક્ષુજન અનુસરે છે ત્યારે એજ નિર્મળ ચિત્તવૃત્તિ જિત્તર સમ્યક્દાનંદ ચૈતન્ય આત્મા તરફ વળે છે અને જ્ઞાન ધ્યાન થકી જ્ઞાનકાર થાય છે.

એ વૃત્તિ પ્રકૃતિના આવરણથી ઢંકાયેલા આત્માનું આવરણ પોતામાં એકપણાને પામેલા ચૈતન્ય થકી ભેદીને આત્માના સમ્યક્દાનંદ સ્વરૂપનું જ્ઞાન (અનુભવ) કરાવે છે. એ જ્ઞાન સમાપ્તિ છે એજ જ્ઞાનયોગ થયો કહેવાય છે એ થકીજ અખંડ સંપૂર્ણ ધૃશ્વરી આનંદ જીવતા જીવત ભોગવાય છે એજ વિજ્ઞાન છે.

આત્મા પરમાત્માના ઐક્યનો એજ અનુભવ છે. ત્યાર પછી જગતના ભોગ પદાર્થોના આનંદ તુચ્છ જણાય છે પદાર્થ જ્ઞાન પેઠે આવું આત્મજ્ઞાન થવાની ક્રિયામાં ચિદાભાસની મદદની જરૂર પડતી નથી સૂર્યના પ્રકાશમાં દીવાની જરૂર પડતી નથી દીવો હોય તો પણ નકામો છે તેમ સ્વયંપ્રકાશ આત્માનું જ્ઞાન એટલે અનુભવ થવા માટે ચિદાભાસ જેવા અન્ય પ્રકાશનારની જરૂર પડતી નથી. આત્મ રૂપે રહેતા જીવ ભોકતા ભોગ અને ભોગ્ય એવી પ્રકૃતિની ત્રિપૂટીથી પર રહે છે એટલે કશા કર્મબંધન થતા નથી ભૂત અને ભવિષ્ય કાળના કર્મોનો ડર રહેતો નથી કેમકે કર્મો જડ છે તે પ્રકૃતિથી પર એવા આત્મરૂપ જીવને અસર કરી શકતા નથી પ્રારબ્ધ કર્મ (વર્તમાન) શરીરને રાખે તેમ ચાલવા દધને આત્મરૂપે જીવ પોતાના સ્વરૂપના આનંદમાં મહાલતા છેલ્લી જાંદગી વીતાવે છે એવી રીતે એક વ્યક્તિ તરીકેની સૃજત કુદરતની નેમ અનુસાર સંપૂર્ણ થાય છે.

સધળા જ્ઞાન અંતઃકરણની વૃત્તિ થકી થાય છે અને શક્તિ અંતઃકરણ હૃદય સ્થાને રહે છે એટલે સધળા જ્ઞાનનું સ્થળ અને સાધન અંતઃકરણ છે. અંતઃકરણની બુદ્ધિ અહંકાર મન અને ચિત્ત એવી ૪ વૃત્તિઓ (activities) છે. બુદ્ધિ થકી નિશ્ચય અહંકાર થકી હુપણ, મન થકી વાસના ઈચ્છા અને ચિત્ત થકી જ્ઞાન થાય છે. એ અંતઃકરણ શુદ્ધ સાત્વિક બનાવવાના શિક્ષણો તે ધર્મ કહેવાય છે. જુદા જુદા દેશની જુદી જુદી પ્રજાની ખાસીયત એટલે સંસ્કાર મુજબ જેટલા ને જેવા શિક્ષણ પાળી શકાય તેવા શિક્ષણ ગુરૂ આપ છે તે ને ગુરૂ નો ધર્મ કહેવાય છે જેમકે

જરૂરોસ્તી ખ્રિસ્તી, ઇત્યાદિ—

હોંદની સાત્વિક પ્રજા માટે હોંદના ગુરૂઓ એ જ્ઞાનયોગ એટલે જ્ઞાન થકી ઇશ્વરનો યોગ (મેળાપ) થાય તેવા શિક્ષણ આપ્યા છે હું તે આત્મા છું અને આત્મા તેજ પ્રહ્મ છે તેથી હું અસંગ, સચ્ચિદાનંદ, સ્વયંપ્રકાશ પ્રહ્મજ છું એવું ધ્યાન ધરવાથી અંતઃકરણ પ્રહ્માકાર થઈ પ્રહ્માનંદનો અખંડ આનંદ અનુભવે છે જેવું ધ્યાન તેવું અંતઃકરણ બને છે (as you think so you become) એ કુદરતી નિયમ છે એમ ગુરૂઓ જાતી અનુભવથી કહે છે. જ્ઞાનયોગ થકી મળતી મુક્તિ સંપૂર્ણ મુક્તિ છે. હંમેશની મુક્તિ છે. જ્ઞાનયોગ. ઇશ્વરનો સંપૂર્ણ મેળાપ છે ત્યારબાદ પૂનર જન્મ બંધ પડે છે કેમકે આત્માના ઢાંકણ રૂપ પ્રકૃતિના સ્થુળ શક્તિ તત્વો સમષ્ટિ (panorama) પંચ તત્વોમાં લય થઈ જાય છે અને ચૈતન્ય આત્મા ઘડામાનું આકાશ ઘડો કુટતાં મહાકાશમાં એકરૂપ થઈ જાય છે તેમ અનંત અખંડ પરમાત્મામાં લય થઈ એકરૂપ રહે છે.

આત્મા પરમાત્માના આ એકત્વના અદૈત જ્ઞાનના શિક્ષણોને બીજા ધર્મો પાળનારી પ્રજાના કેટલાક મહાત્માઓ પણ ટેકા આપતા જણાય છે. ખ્રિસ્તીઓના પેગામબર કાઇસ્ટ કહે છે કે “હું અને આકાશમાંનો મારો પીતા (પરમાત્મા) એકજ છઠ્ઠાએ. અહિંઆ કાઇસ્ટ પોતાને શરીર રૂપે નહિ પણ ચૈતન્ય આત્મા રૂપે પોતાને “હું” કરીને ગણે છે તે સત્યજ છે. મુસલમાન જ્ઞાનીઓ કહી ગયા છે કે “તારા રબ (ખુદા) ને ઓળખવો હોય તો તારા નફસ (આત્મા) ને ઓળખ” મીસર દેશના જણીતા

મુસલમાન સંત મનસુર અને મુલતાનના નામીયા કલંદર શમ-શુલ તખરેઝ ખુદ્દુ “અનલ હક” એટલે હુ હક (ખુદા) છું એમ ઉચ્ચારતા અને તેમના લાખો ચેલાઓ તેજ જાપ જપતા રહ્યા છે.

પારસીઓના પ્રાચિન પાદશાહ જમશેદે પોતાને ખુદાય જાહેર કીધો હતો તેનો અર્થ ફારસી ભાષામાં ખુદ એટલે પોતે આય એટલે આવવાવાળો (Self manifested) થાય છે. પરમાત્મા જગત રૂપે પ્રકટ થયો છે તે શિક્ષણને એ શબ્દાર્થ ખરાબર લાગુ પડે છે છેલ્લા આસરે ૧૫૦ વરસ ઉપર પારસી લોહીના દસ્તુર આઝરકેરવાન નામના દરવેશે પોતાના જુદી જુદી ન્યાતના હજારો ચેલાઓને શીખવ્યું હતું કે “નીસ્ત હસ્તી બજુઝ યઝદાન” એટલે પરમાત્મા શિવાય બીજી કોઇની હયાતી નથી. અર્થાત જે હયાતીમાં છે તે એક પરમાત્મા માત્ર છે. એવા પવિત્ર મનુષ્યો આત્મમય જીવંતી ગુનગરી અંતઃકરણની વૃત્તિને શુદ્ધ સ્થિર કરીને પોતાનું આત્મા સાથે અને આત્માનું પરમાત્મા સાથેના એકત્વનું જ્ઞાન થવા પછી તેજ ધ્યાનમાં ઉપલા વચનો બોલ્યા હતા તે સત્યજ હતા પણ તે વેળાની સાધારણ પ્રજા તે મર્મ સમજી શકી ન હતી.

બોધ.

સ્ત્રી છોકરાં માલ મિલકત પોતાને ખાતર પ્રિય હોય છે તે બતાવે છે કે સ્ત્રી છોકરાં ને માલ મિલકત કરતાં પોતે પોતાને વધારે વ્હાલો છે, પોતે તે કાણુ તે વિચારો. તવારીખ છે કે જીવ બચાવવા બદલ આંખ ફેડવા દીધી છે તે બતાવે છે કે

શરીર કરતાં જીવ વધારે પ્રિય છે. અને જીવ તેજ આત્મા છે એ જોતાં પોતે તે આત્મા છે એવું આત્મજ્ઞાન એટલે બ્રહ્મજ્ઞાન થકીજ સમજાય છે બ્રહ્મજ્ઞાન શીખવ્યા વિના જેઓ ગંભીર થઇ કહે છે કે પરમાત્મા ઉપર પ્રેમ કરી તેની ભક્તિ પ્રાર્થના કરો તે વાત ચાલાક મનુષ્ય કેમ કરી માન્ય રાખે? પ્રેમ કેમ કરી શકે? જેને બ્રહ્મજ્ઞાન શીખવીએ કે તું તે આત્મા એટલે બ્રહ્મ છે અને તેજ તત્ત્વ સહુથી વ્હાલુ છે ત્યારેજ તે પ્રેમ કરી બ્રહ્મ નામનું સ્મરણ કરે એવું હોવાથી જ્ઞાન થકીજ સાચી ભક્તિ થાય. ભક્તિ એટલે સાચી પ્રિતિ.

જો આવું જ્ઞાન ન હોય એટલે અજ્ઞાન હોય તો તેને સ્વાર્થ પણ હોય અને સ્વાર્થ મનુષ્ય પોતાને સુખ આપે તે ખાતરજ પરમાત્માની સ્તુતી ભક્તિ કરે છે તે ખતાવે છે કે પરમાત્મા કરતાં પોતે પોતાને વધારે વ્હાલો છે. એટલું તો હોં-શીયાર મનુષ્ય પણ સમજી શકે છે તો સર્વજ્ઞ પરમાત્મા તેવી સ્વાર્થ ભક્તિ સ્તુતીને કેટલું વજન આપે તેનો વિચાર કરો. અલબત્ત, એવી સ્વાર્થ ભક્તિને વજન નજ મળે નરસીંહ મહેતા જેવા ભક્ત પરમાત્માની જ્ઞાન સહિત ભક્તિ એટલે સાચી પ્રિતિ થકી ભવપાર તરી ગયા છે અને સ્વાર્થ ભક્તો માળા ફેરવી ફેરવી પ્રાર્થના માટે ઘાંટો પાડી પાડીને ન્યાંના ત્યાંજ રહ્યા છે. કેટલાકો સાધુ પુરુષો પાસે આશીરવાદ માંગે છે આશીરવાદ લેવાની વસ્તુ છે આપવાની વસ્તુ નથી સાધુ તો અંતઃકરણ મારફતે સધળાને માટે આશીષના ઝરા વહેવાડે છે તેવા સાધુ ઉપર સાચી પ્રિતિ કરવાથી તે આશીષનું અમૃત આપો-

આપ મળે છે. પણ અજ્ઞાન માણસ સ્વાર્થિપણને લીધે સાચી પ્રિતિ કરી શકે નહિ સાધુના સુખમાં પોતાનું સુખ સમજે નહિ સાધુ તો મક્તમાં આસીપના લુમકા લુટાવવાજ જનમ્યા હોય અને કશું આપ્યા વિનાજ સધળું મળતું હોય એમ સમજે છે તેથી સાધુના આશીષ હાસલ કરી શકતા નથી-આપ્યા વિના કશું મળતું નથી તે નિયમ સ્વાર્થિઓ જાણે લુલી જાય છે- સાધુ ને સાધુના વ્યવહારમાં ટેકા મળે એવી સેવા આપવાની છે. ધ્રુવર કોઇ વાતે મોહતાજ નથી છતાં બીજું કશું નહિ તો સાચી પ્રિતિ વાળી સ્તુતી આપ્યા પછીજ બદલો લેવાની આશા કરવાની છે.

કેટલાકે આત્માજ્ઞાન શીખવ્યા વિના જન સેવા કરવાનો કર્મ માર્ગ બતાવે છે ત્યારે સ્વાર્થ પોષતો અજ્ઞાન મનુષ્ય તે જનસેવા કેવી રીતે કરી શકે ? જન સેવા શા માટે કરવી જોઇએ તે કેમ સમજી શકે ? જો આત્મજ્ઞાન શીખવીએ તોજ તે સમજે કે મ્હારોજ આત્મા તે સધળા શરીરોનો આત્મા છે અને આત્મા તેજ પરમાત્મા એટલે બ્રહ્મ છે તેથી જન સેવા તે બ્રહ્મ સેવાજ છે. એવું સમજે તોજ મનુષ્ય જન સેવા કરવા પ્રેરાય તૈયાર થાય-પૈસા નહિ તો કીર્તિને ખાતર જનસેવા કરનારા મળે છે પણ કીર્તિ થકી સ્વાર્થનો અંશ તેના અંતઃકરણમાં રહેલો હોય છે તેથી તે સ્વાર્થિ અજ્ઞાન કહેવાય છે અને જ્ઞાન વડે પૂરા દિલથી કાર્ય થઈ શકે તેટલું સારું કાર્ય કીર્તિના સ્વાર્થવાળા અજ્ઞાનજન કરી શકે નહિ. એવી રીતે કર્મ માર્ગમાં પણ આત્મજ્ઞાનની ખાસ જરૂર છે.

કેટલાકો કહે છે કે જનસેવા માટે નીડર બનો પણ શરીર સઘળા ભય અને શોકનો મુકામ છે તે શરીરની ઇચ્છા એટલે હોંસાનો ડર રાખે તેમાં શી નવાઈ? એવો ડર હોય ત્યાં નીડર કેણુ બને? અહીંઆ પણ આત્મજ્ઞાનની જરૂર છે કે શરીર મરે ફરી જન્મ થાય છે. શરીર મરે છે પણ જીવ મરતો નથી અને પરમાર્થ ખાતર શરીરનો આપેલો ભોગ મ્હોટો બદલો અપાવે છે. કુદરતમાં એવો કર્મનો કાયદો છે કે આપો ભેટલું લો. એવા જ્ઞાન થકીજ પૂર્વે સાચા ક્ષત્રી સ્ત્રી પુરુષોએ કેસરયાં કર્યા હતા તે વિજયને વર્યા હતા—એવી રીતે કર્મ માર્ગ પાળો કે ભક્તિ કરો તેમાં આત્મજ્ઞાન થકીજ પૂરી ફતેહ મળે છે નહિ તો કાચી પ્રિતિવાળી ભક્તિ અને સ્વાર્થવાળો કર્મયોગ મ્હોટા ફળ અપાવશે એવી આશા વધારે પડતીજ નજીવી.

કેટલાક ભાર મુકીને ફરમાન આપે છે કે મન વાણી અને કર્મથી બસ અહીંસા પાળો એટલે હોંસા (ઇજ્જત) ના કરો પણ નિર્દોષની હોંસા અટકતી નથી તેનું કારણ આત્મજ્ઞાનનું અજ્ઞાનજ છે. દરેક શરીરના અંતઃકરણને પ્રકાશતો આત્મા એટલે પરમાત્મા દરેક શરીરની બિત્તર બહાર હાજર નાજર છે એવું આત્મજ્ઞાન શીખવીએ તોજ હીસા કરતા ઇશ્વરનો ડર માણસને લાગે. કોઇ આસમાને અમુક જગ્યાએ બેઠા બેઠા ઇશ્વર જોય જાણે છે એવા ફરમાન આ જમાનામાં કોઇ માને નહિ વાળખી રીતેજ માને નહિ પણ દરેક શરીરમાં ઇશ્વર હાજર નાજર છે તેથી ઇશ્વર સઘળું જોય જાણે છે એવા શિક્ષણ માનવા સહુ તૈયાર થાય એવી રીતે આત્મજ્ઞાન અહીંસા પાળવામાં પણ ખાસ અ-

મત્તનું છે.

વળી કેટલાક તો કર્મના ફળ તુરતાતુરત મળતા દેખાતા નથી તેથી કર્મનો કુદરતી કાયદો માનવા સાફ ના પાડે છે- તેઓ “ ઉતાવળમાં આંખા પાકે નહિ ” એ કહેવત બુલી જાય છે. નજર સામે કુદરતનું કાર્ય જુઓ. આંખાનું ખીજ એટલે ગોટલું જમીનમાં ભિત્તર જાય તે અંકુર રૂપે જમીન બહાર નીકળે તે અંકુર ખીલી વૃક્ષ (ઝાડ) રૂપે પુખ્ત થાય ત્યારેજ તેના ઉપર ફળ પાકે છે. કોઇએ ગોટલામાંથી તુરતાતુરત કેરી ખાધી છે ?

પાછલા સચીત કર્મ જેટલા પરિપક્વ થયા હોય તેટલાજ ભોગવવાના લાઇને આ શરીર જન્મે છે તે ભોગવવાના કર્મને પ્રારબ્ધ કર્મ કહે છે અને નવા કર્મ કરે છે તેને આગામી કર્મ કહે છે. ભોગવવા નીર્માણ થયલા કર્મ પૂરા ભોગવ્યા પછી નવે જન્મે તે આગામી કર્મો સામાન્ય મનુષ્યો ભોગવે છે વૃક્ષ ખીજમાં લય થાય છે અને ખીજમાંથી પાછું વૃક્ષ પ્રકટે છે તેમ સઘળા કર્મ કારણ શરીરમાં સંસ્કાર રૂપે લય થઈ રહે છે તેમાંથી પરિપક્વ થાય તે ખીજ શક્તિ શરીરમાં અંકુરરૂપે સહજ પ્રકટ થાય છે અને સ્થુળ શરીરમાં પૂરા બહારમાં પ્રકટ થાય છે. ગોટલું અંકુર ને આંખો એમજ ફળ આપે છે.

કેટલાકો એકજ જન્મ જેટલું મનુષ્યનું કર્તવ્ય માને છે- તેઓએ વિચારવું જોઇએ કે એક પારસી ખ્રીસ્તી કે મુસલમાન એકજ જન્મમાં પોતપોતાના ધર્મ પૂરેપૂરા અદા કરી શકે છે ખરા ? અલબત્ત પોત પોતાના ધર્મ પૂરા અદા કરી શકતા

નથીજ. એવું છે તો એકજ જન્મનો અને અધુરા રહેલા ધર્મ-જ્ઞાનનું પ્રયોજન શું ? જગત જેવી મહાન અને ચોક્કસ રચના માં એકજ જન્મ અને અધુરા જ્ઞાન જેવી અચોક્કસ યોજના કુદરતે રાખી છે એવી દલીલ કરનારનું કોઈ વિદ્વાન મનુષ્ય માની શકે નહિ. કર્મનો કાયદો અને પૂનર જન્મ ઉપર જોષ્ટ્રએ તેટલું સાહિત્ય લખાયું છે અને તે સમજાવવા પ્રખર વિદ્વાનો હોદ્દામાં મોજુદ છે જેઓથી આ લેખ ન સમજાય તેઓ તસ્દી લેય અને ગુરૂને શરણે જાય અને ઝનુની દલીલો છોડી દેય તેમાંજ ડહાપણ છે કેટલાકે સંપૂર્ણ મુક્તિ સમજી શકતા નથી તેઓને સ્વર્ગ અને નર્ક, બહેસ્ત અને દોજખ અમુક ગુરૂએ બતાવ્યા છે. તે ઠીક છે-પણ તે સ્વર્ગ નર્ક જેટલા પ્રમાણમાં કાર્ય હોય તેટલા પ્રમાણની મુદત સુધીનાજ હોય જેટલું બળવાન કારણ તેટલુંજ કાર્ય બળવાન હોય, વધુ ઓછું નહિ હોય એ સિદ્ધાંત સર્વ માન્ય છે તેને ઉલટાવવાનું ઝનુન જેઓ કરે તેઓના જેવી બુદ્ધિવાળા સાથે વાદ વિવાદ નકામો છે. સ્વર્ગ એ થોડા સમયની મુક્તિજ છે મુક્તિ અનેક રૂપે ભોગવાય છે-જ્ઞાનયોગનીજ મુક્તિ સંપૂર્ણ હમેશની હોય છે. સ્વર્ગ નર્કની મુદત પૂરી થયા બાદ પાછા જન્મ તો પૂરા કરવાના બાકીજ રહે છે.

અસ્તિ એટલે 'છે' અને નાસ્તિ એટલે નથી એ અર્થ ઉપરથી ઈશ્વર છે એમ માનનારા આસ્તિક અને નહિ માનનારાને નાસ્તિક કહેવામાં આવે છે નાસ્તિકોની ભુલ બતાવવા સમર્થ ગુરૂઓ હોદ્દામાં મળી શકે છે તેવાને શરણે જઈ પોતાની ભુલ નાસ્તિકો સુધારી શકે છે અત્રે તે બધું લખવા પાલવે તેમ નથી-સત્યને

ખાતર કડક રીતે અત્રે સત્ય સ્પષ્ટ સમજાવ્યું છે. ધર્મશાસ્ત્ર કાંઈ મત્રો નથી પ્રાર્થના સ્તુતી માત્ર બખડી જવાનો કશો અર્થ નથી તે ધણીને કડવું સત્ય જણાશે પણ સત્ય કહેવા બેઠા તો કહેવુંજ પડે છે. તારે કરવું શું ? એમ પુછનારને થોડાક શબ્દ કહીશું.

જ્ઞાન માર્ગે જનારે સાધન સંપત્તિ પ્રાપ્ત કરવા જગતમાં રહીને કેળવણી લેવી. અને આ જન્મે જે તે અશક્ય લાગે તો પણ બીજા જન્મે તે પ્રગતિ કરણના કાયદાએ સંપૂર્ણ થશેજ એવી શ્રદ્ધા રાખી આગળ વધવું. આ જમાનો બીક્ષા માગવાનો નથી માટે ઉદર નિર્વાહ માટે કર્માનુસાર જે ધંધો રોજગાર કરવાનો મળે તે નિષ્કામપણે સત્યપરાયણ રહીને બજાવવો અને આ જગતમાં પોતાનું પાત્ર બરાબર ભજવવું. સૂર્ય બલા ભુડા સધળા ને એક સરખો ઉગ્મશ પહોંચાડી સધળાને જોતો સાક્ષી રૂપે રહે છે તેમ જગતમાં પક્ષપાત રહિત જગત વ્યવહાર કરવો અને આત્માને પોતાનું સત્ય સ્વરૂપ જાણી આત્મા શરીરના વ્યવહાર નો સાક્ષી છે તેમ શરીરના વ્યવહારના સાક્ષી માત્ર બની રહીને શરીરનો વ્યવહાર કરવો એટલે આત્મમય જીવન ગાળવું.

જેઓનો અધિકાર (લાયકાત) જ્ઞાન માર્ગ સ્વીકારી નહિ શકે અને કર્મ માર્ગ તેઓને રૂચે તો બલે મ્હોટા મ્હો અને ક્રિયાઓ કરે પણ તે વળુદ વાળા હોવાની ખાત્રી કરીનેજ કરે અને જન સેવાને બ્રહ્મ સેવાજ સમજીને કશા પણ સ્વાર્થ વિના જન સેવા કરે તો પોતાની સુજાતની નજદીક પહોંચી શકાય છે. ઉપાસના ભક્તિની રૂચી હોય તેવાઓ સ્વાર્થ વિનાની સાચી પ્રિતિવાળા

ભક્તિ કરે તો તેઓ પણ સુજતની નજદીક પહોંચે તેમાં શક નથી.

અજ્ઞાનને વશ યુરોપીઅન પ્રજાએ સ્વાર્થ અતિશય એકાગ્ર કરી કંઈ કંઈ શોધ કરી શક્યા છે તેનો દુર ઉપયોગ કરતા રહ્યા છે હોંદની જ્ઞાની પ્રજા યુરોપીઅનોનું આચળય પકડે અને તેવી શોધોને સદુપયોગમાં વાળે તો જગતને ખરો લાભ થાય મહાન યુદ્ધ પછી યુરોપ અમેરીકાની પ્રજા શાંતિ શોધે છે તેને હોંદી જ્ઞાનીઓ આત્મજ્ઞાન બતાવે તો જગત શાંતિનો તે ખરો ઉપાય થઈ પડે અજ્ઞાનનો નાશ થયો નથી ને જીવોનો પણ નથી છતાં અજ્ઞાન અંકુશમાં આવે તો અશાંતિ ઓછી થાય તેમાં શક નથી અજ્ઞાન સ્વાર્થવશ યુરોપીઅન પ્રજાનો ભપકો જોઈને તેઓ બહુ સુખી છે એમ હિંદી પ્રજાને લાગે છે તેથી યુરોપીઅન પ્રજાને જ્ઞાન આપવાનું બાળુએ મુકી પોતેજ યુરોપીઅનોનું અજ્ઞાન ગ્રહણ કરવા નીકળ્યા છે તેઓએ ઉઠાછળા નહિ થતા યુરોપીઅન પ્રજા ખરેખરી સુખી છે કે તેનું ખારીક અવલોકન કરવું પછીજ તેઓની નકલ કરવી.

આત્મજ્ઞાનને ધક્કો ન લાગે તેવી રીતે ધર્મના રીવાજો સમય અનુસાર ફેરવવા હોય તો ફેરવવા. રીવાજને ખાતર ધર્મને વખોડવામાં ડહાપણ નથી. રીવાજને ધર્મ સાથે ભેળી નાખવા નહિ. વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતાને સ્વછંદતામાં ફેરવી નાખવી નહિ. કુદરત પોતે ધટીટ અંકુશમાંજ રહે છે. સ્ત્રીઓ હમણું પુરૂષથી સ્વતંત્ર થવા ફાંફા મારે છે. ધણી વગરની સ્વતંત્ર સ્ત્રીના છેવટે કેવળ ધુરા હાલ થાય છે તેનો વિચાર કરવો-પુરૂષ જેમ સ્ત્રી છોકરાં

ની માયાનો ગુલામ છે તેમ સ્ત્રી, પુરુષની પ્રેમ વશ ગુલામી કરે
 તો શું વધારે પડતું કહેવાય ? ધાર્મિક જીવનમાંજ સુખ છે સ્વ-
 ઇંદી જીવન જીવાની ગયા પછી સ્ત્રી પુરુષ બન્નેને નર્કસમાન
 દુઃખ દેનાર જોઈ લેા. આ સમજી હોઈઓ જોઈ લઈને પોતે
 પાછા સાત્ત્વિક બનીને અજ્ઞાન વશ ભયરૂપ થઈ પડેલી ગોરી
 પ્રજાઓમાં મીશન મોકલે તે શસ્ત્રબંધી કરતાં આ પ્રસંગે
 વધારે અસરકારક થઈ પડશે. યુરોપીઅન ભાષા ભલે ભણો
 જરૂર ભણો પણ તેમાંના આચાર વિચાર પર મોહી પડવા પહેલા
 પોતાના હોઈ આત્મજ્ઞાનનો પાકો અભ્યાસ કરીને સરખામણી
 કરો. આત્મજ્ઞાનના પાકા અભ્યાસીઓ યુરોપીઅન ભાષાનો પૂરો
 કાણુ મેળવીને હોઈ મીશનને યુરોપ અમેરીકામાં ફતેહમંદ બના-
 વશે એવું ભવિષ્ય અમે ભાખીએ છીએ. જે ભાઈઓ ધર્મોંની
 સામે અથવા તરફેણમાં ધૂળરો ચલાવતા હોય તેઓને સમજ-
 વવા માંગીએ છીએ કે તત્ત્વજ્ઞાન અનુસાર મનુષ્ય જીવન માટેની
 કુદરતની નેમ પર પડે તેવા શરીર શુદ્ધિ અને સદગુણ વૃદ્ધિના
 શિક્ષણો તેજ ધર્મ છે તે ધર્મ પાળવા માટે છે ધર્મશાસ્ત્રના
 લખાણો કે ક્રિયા કાંઈ જાદુ નથી સત્ય ન્યાય અને દયા એ દરેક
 ધર્મના એક સરખા લક્ષણ છે. જેઓ સત્ય ન્યાય અને દયાના
 સદગુણ ધરાવે છે તેઓજ પોતાના ધર્મ પાળે છે. એમ કહેવાય
 પણ જેઓ એ સદગુણ ધરાવતા નથી છતાં ધર્મ માટે મોટી
 મોટી ડોંગ મારે છે તેઓ પોતાનો કે બીજો કોઈ ધર્મ પાળતા
 હોતા નથી પણ દંભ (Hypocrisy)નું તેઓ પ્રદર્શન માત્ર કરે
 છે. એવાં દંભ કરનાર ભાઈઓ આ લેખ વાંચી પોતાના

અંતઃકરણમાં જુઓ અને બ્રહ્મ હોય તે સુધારીને સુખી થાઓ.

ગુરૂપા કરીને સહુને કહે છે કે આ તત્ત્વજ્ઞાનથી સમજી શો કે શરીરો વિચિત્રાંથી ઉત્પન્ન થાય છે એટલે 'શરીરો વિચિત્ર-પણ છે, વિચિત્ર અન્નમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે એટલે વિચિત્ર અન્ન-રૂપણ છે, અન્ન પ્રથ્વીમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે એટલે અન્ન પ્રથ્વી રૂપણ છે, એવી રીતે પ્રથ્વી જળ રૂપ, જળ અગ્નિ રૂપ, અગ્નિ વાયુ રૂપ, વાયુ આકાશ રૂપ અને આકાશ મૂળ પ્રકૃતિ રૂપણ છે—એ પ્રકૃતિ એટલે માયા શક્તિ ચૈતન્ય બ્રહ્મમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી ચૈતન્ય બ્રહ્મને આધીન છે એટલે તે પણ બ્રહ્મ રૂપણ છે તેથી “આ સઘળું બ્રહ્મજ છે.” એમ સઘળા ઉપનિષદો એક-મતે જાહેર કરે છે. પ્રકૃતિ નાશવંતં વિકારી એટલે ફેરફારને આધીન છે તેથી બ્રહ્મ રૂપ છતાં તે અસત રૂપ ગણાય છે. ચૈતન્ય બ્રહ્મ સ્વરૂપે (પોતાના મૂળ રૂપે) ત્રણે કાળમાં એક રૂપ સ્વયં-પ્રકાશ સ્વતંત્ર અને નિત્ય (eternal) છે તેથી સત્ય ગણાય છે. ફેરફારને આધીન એવી પ્રકૃતિ ચૈતન્ય બ્રહ્મનો વેપ માત્ર છે. પ્રકૃતિ એટલે શરીરે તેમજ ચૈતન્ય એટલે આત્મા રૂપે સઘળા એકજ તત્ત્વોના બનેલા છે માટે બાહ્યો રંગે લાલ હો કે પીળા, કાળા હો કે ઘોળા સઘળા પરસ્પર સરખી નજરે જુઓ અહીંસા પાળો, બળવાન હો તો નબળાને મદદ કરો, સ્વાર્થિ દષ્ટિ હોય તો તે બદલી સઘળે સમદષ્ટિ રાખો. સઘળા જુદાઈ અને પક્ષપાત છોડી દો રંગ રૂપ, સત્તા શક્તિ કેં બાપીકા ધર્મ થકીજ કાંઈ ઉચ્ચ હોતો નથી પણ સત્ય, ન્યાય અને દયાના સદ્ગુણ થકીજ મનુષ્ય ઉચ્ચ હોય છે અને અસત્ય અન્યાય અને નિર્દયતા

થકીજ મનુષ્ય નીચ હોય છે તે સમજી લેા અને ખોટા ગર્વ તજી દો. ખીજમાંથી વૃક્ષ નીકળે છે અને પાછું ખીજમાં સમાઈ ને લય થઈ રહે છે જમીનમાંથી અન્ન નીકળે છે અને પાછું જમીનમાં લય થઈ રહે છે એ કુદરતનો નીયમ છે તેમ જીવ માત્ર મોડે કે વહેલે સમિચ્છદાનંદ બ્રહ્મમાંથી પ્રકટ થયલા પાછા તેમાંજ લય થઈ અખંડ આનંદ રૂપ થઈ રહેવાના છે તે તત્વ જ્ઞાન અનુસાર સમજી લઇને જેઓ દુઃખી હોય તેઓ પોતાની સુખી સૃષ્ટિ માટે નિશ્ચિંત રહો અને ધર્મનું પાલન કરતા આગળ વધો, કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ અને ધર્પાના દુરગુણો મનુષ્યના ષડ રીપૂ એટલે છ શત્રુ કહેવાય છે એ દુરગુણોને લગતા પાપ સ્વાર્થ થકી નીપજે છે અને સ્વાર્થ હું શરીર છું એવા અજ્ઞાનને લીધે જે પ્રજ્વળ હોય છે તે અજ્ઞાન જ્ઞાન થકીજ દૂર થઈ શકે, તદ્દન દૂર ન થાય તો પણ અંકુશમાં તો અવશ્ય રહી શકે માટે બાધઓ જ્ઞાન ફેલાવો.

આયુર્વેદ

વૈદક શાસ્ત્ર વેદોનું એક અંગ છે. વેદો સધળા જ્ઞાનની મૂળ ઉત્પત્તિ ઈશ્વરમાંથીજ શોધી આપે છે. આરોગ્ય માટે વૈદક શાસ્ત્ર તેવુંજ છે. વૈદકશાસ્ત્રનું સત્ય પૂરવાર કરવા માટે, પ્રથમ આટલોજ વિચાર પૂરતો છે કે જે તત્વજ્ઞાનને આધારે ધર્મશાસ્ત્ર રચાયા છે તેજ તત્વજ્ઞાનને આધારે વૈદકશાસ્ત્ર પણ રચાયું છે. એટલે ધર્મશાસ્ત્ર સત્ય છે તો વૈદકશાસ્ત્ર પણ સત્યજી હોવું જોઈએ. હિંદના મહાત્મા ગુરુઓએ સિદ્ધ કરેલા વૈદકશાસ્ત્રની સમજણનો ટુંક સાર એ છે જે બ્રહ્માંડમાં ગ્રહ મંડળમાં સૂર્ય મંચ

ખિંદુ રૂપે રહ્યા છે, સૂર્ય કીરણોદ્વારા સાતે મુખ્ય રંગનો પ્રકાશ વાતાવરણમાં બહાર પાડે છે અને બીજા અહો અમુક એક રંગનો પ્રકાશ બહાર પાડે છે પણ જેમ કાળો રંગ પ્રકાશ બહાર પાડતો નથી પણ સ્થળા રંગનો પ્રકાશ પોતામાં સમાવી દે છે તેમ પૃથ્વી કશો પ્રકાશ બહાર પાડતી નથી પણ સૂર્ય ઉપરાંત બીજા ફરતા રહેતા અહોના પ્રકાશ પોતામાં સમાવી દે છે. એવી રીતે સૂર્ય તેમજ બીજા અહોની અસર વાતાવરણમાં થઈને પૃથ્વી ઉપર પહોંચે છે, પૃથ્વી પર મુખ્ય સૂર્યની જેવી અને નીચલી દ્રષ્ટિ રહે તે પ્રમાણેનું વાતાવરણ પૃથ્વીને ભોગવવું પડે છે. એ વાતાવરણમાં એક વર્ષે છ વખત મુખ્ય ફેરફાર થાય છે તે ફેરફાર એક વર્ષની છ રતુઓ કહેવાય છે.

જગત માત્ર આકાશ, વાયુ, અગ્નિ, પાણી, અને પૃથ્વી એવાં પંચ તત્ત્વોનું બનેલું; ખારા, ખાટા, તુરા, તીખા, કડવા અને મીઠા એવા છ રસોવાળુ અને તમોગુણી રજોગુણી અને સત્ત્વગુણી એવા ત્રણ ગુણોવાળુ હોય છે. એ તમોગુણને લઈને કફ, રજોગુણને લઈને વાત, અને સત્ત્વગુણને લઈને પિત્ત શરીર માત્રમાં સ્વક્રમરૂપે રહ્યાં છે તે શરીર ટકાવી રાખનારા ધાતુ રૂપ જાણવા. અને શરીરની બહાર નીકળતા વાત, કફ અને પિત્તને દોષ રૂપ મળ જાણવાં. અમુક મોક્ષમમાં અમુક રસ પ્રબળ હોય છે અને વાતપિત્ત અને કફ અમુક રસ ધરાવે છે તેથી જે રતુમાં રસ પ્રબળ હોય તે રસને લગતા વાતપિત્ત કે કફનું જોર વધુ હોય છે. પોતાના સમય અનુસાર રતુ નિયમસર હોય અને જે રસવાળા દ્રવ્ય ફળવા જોઈએ તે ફળ્યા હોય તો તે રતુનો સમ-

ચેષ્ઠ થયો રહેવાય છે. શ્તુનો સમયોગ હોય તો સામાન્ય દેહમાં રહેલા વાતપિત્ત અને કફનો પણ સમયોગ રહે છે અને તેથી જીવો સામાન્ય આરોગ્ય ભોગવે છે. તેથી ઉલટું શ્તુઓમાં હિન-યોગ, અતિયોગ કે મિથ્યાયોગ થયો હોય તો દેહમાં વાત પિત્ત કે કફના હિનયોગ, અતિયોગ, કે મિથ્યાયોગ થાય છે. વાત, પિત્ત અને કફ દરેક દેહમાં પાંચ પાંચ સ્થાન કરીને રહેલા હોય છે તેથી તે સ્થાને અકુદરતી યોગને લગતા સામાન્ય દરદો દેહમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તે યોગ બહુ બળવાન હોય તો મ્હોટા મરકી રૂપ સામાન્ય દરદ ફેલાઈ જાય છે. વ્યક્તિગત દેહમાં શ્તુ ઉપરાંત ખાન પાનના પદાર્થો થકી વાત પિત્ત કે કફના હિનયોગ અતિયોગ કે મિથ્યાયોગ થાય છે અને તે યોગને લગતા દરદો વિશેષ રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે કેમકે ખાનપાનના પદાર્થો ત્રણ ગુણ અને છ રસવાળા અગ્નિ અને સોમ એવા બે વિચરવાળા હોય છે તેમાં અમુક ગુણ અને રસ પ્રબળ હોય છે તે વધતા ઓછા ખાવા પીવાથી અમુક દેહમાં વાતપિત્ત કે કફના હિનયોગ, અતિયોગ કે મિથ્યાયોગ ઉત્પન્ન થાય છે.

શ્તુઓના તેમજ વાત, પિત્ત અને કફના સમયોગ, હિન-યોગ અતિયોગ અને મિથ્યાયોગના લક્ષણ અને સ્વરૂપ મહાત્મા શુદ્ધઓએ પ્રસિદ્ધ કર્યા છે અને યોગ વિદ્યા વડે અંતર દ્રષ્ટિથી મુવેદ્યા નહિ પણ જીવતા દેહનું અવલોકન કરીને દરદ ઉત્પન્ન કરનારા અકુદરતી યોગને કુદરતી રાહપર લાવવાના ઔષધોની યોજના રચી ગયા છે તે વૈદકશાસ્ત્રના નામે પ્રસિદ્ધ છે તત્ત્વજ્ઞાન પ્રમાણે વાયુ (વાત) એક કુદરતી શક્તિ (force) છે, સધળી ગતી

અને ક્રિયાનું મૂળ વાયુ છે. વાતાવરણમાની સઘળી ક્રિયાઓનું મૂળ વાયુ છે તેમ દેહમાંની સઘળી ક્રિયા પણ વાયુ થકીજ ચાલે છે. પિત્ત અને કફ પણ ક્રિયા માટે વાયુનેજ આધીન હોય છે મળાશયમાં રહેલો અપાનવાયુ મળ કાઢનાર મુખ્ય છે અને પક્વાશયમાં રહેલા સમાનવાયુને પહોંચાડેલા ખાન પાનની અસર તે સમાનવાયુ આખા શરીર યંત્રમાં પોષણ અર્થે પહોંચાડે છે તેવીજ રીતે ત્રિગુણાત્મક અને ષડ્રસવાળા ઔષધના દ્રવ્યો યુક્તિસર તેને પહોંચે તો તેની અસર તે આખા શરીર યંત્રને પહોંચાડે છે. એવું હોવાથી ઔષધો ખાવાની જરૂર મહાત્મા ગુરુઓ બતાવે છે. તે યોગ્ય છે. તૈત્રિય ઉપનીષદની શ્રુતિ પ્રમાણે અન્ન-રૂપે અને ઔષધ રૂપે પૃથ્વીમાંથી ખુંદ કુંદરત પોતે પ્રકટ થાય છે. શરીર તે અન્ન વડે જેમ પોષાય છે તેમ તે ઔષધો વડે આરોગ્ય પામે છે. કંઈ નહિતો હિન્દુ પ્રજા માટે તો એમાં શંકાને સ્થાન હોઈ શકે નહિ. રૂતુ અને દેહનું અવલોકન કરીને વૈદકશાસ્ત્રની યોજના અનુસાર મહાત્માં નહિ એવા સાધારણ વૈદો પણ દેહના દરદો આજ સૂધી દૂર કરી શકે છે. એટલુંજ નહિ પણ સંસ્કારી વૈદો તો અસલ વૈદક યોજના અનુસાર નવા ઉપાયો સિદ્ધ કરીને પોતાના તે ખાનગી ઉપાયો વડે પ્રજાને આરામ આપતા રહ્યા છે. અને ધણોઓના જીવમાં આવે છે કે જ્યાં મોહ પમાડનારી યુરોપીઅન દવાઓ નિષ્ફળ નીવડે છે ત્યાં એવા વૈદોના ઔષધો અમતકારી ગુણ દેખાડે છે.

બાઇઓ દેહ મુખ માટે એવા કુશળ વૈદો શોધવા તસ્દી લો અને પ્રથમ કુંદરતી આપધો અજમાવો પછીજ નહિ દૂટકે

ઓપરેશન કે યુરોપની અકુદરતી જલ્દત્ત દવાઓનો આશ્રય શોધો
 યુરોપની સ્થુળ પદાર્થોની અમત્કારીક શોધ માટેભલે તેઓને ધન્ય-
 વાદ આપો પણ સ્થુળ શુદ્ધ અને ચૈતન્ય તત્વોના બનેલા
 તમારા દેહ માટે તો અંતર દ્રષ્ટિવાળા હિંદના ગુરુઓનાજ ઉપાયો
 વધારે સલામતી ભરેલા માનો. કેટલાક બાધ્યો યુરોપ કહે તેજ
 હાજી હા બણો છો પણ જેમ આત્મજ્ઞાન તરફ યુરોપની હલે
 નજર ખુલતી જાય છે તેમ વખત આવે વૈદરજ્ઞાનની કદર તેઓ
 કરશેજ કરશે પણ બાધ્યો તે વખતે હાજી હા બણવાનું તમારે
 માટે બહુ મોડું થઈ પડશે. ડાક્ટર બનવા પૂરતું અમે ઈંગ્રેજ
 બણેલા છતાં કદાને લીધે આત્મજ્ઞાન અને વૈદકજ્ઞાનમાં અમે
 ૩૪ વર્ષ ગાળ્યાં છે. અમને મળવાથી અથવા લખવાથી સઘળા
 શંકાઓનું સમાધાન કરીશું.

સાર

વિજ્ઞાનની ઇચ્છાવાળા મુમુક્ષોને માટે તો સઘળું બ્રહ્મજ છે એવું અદૈતજ્ઞાન ખાસ છે પણ ખુદા એકજ છે એવું માનનારા છતાં જેઓ અગ્નિ આદિ તત્વોની અથવા અણુદિદ દેવતાઓની અથવા ગુરૂ કે પેગામબરની ઉપાસના કે આરાધના કરે છે તેઓ પણ એ જ્ઞાનનો લાભ લઇ પોતાના માનીતા તત્વો, દેવતા કે મહાત્મા પેગામબરની આરાધના કરતા છતાં વધારે સદાધર્મી એક ખુદાને પામી શકે છે. કેમકે ખરૂં જોતાં સઘળા રૂપો એક ખુદાનાજ છે.

દાખલા તરીકે અગ્નિ તત્વ કે પાણી તત્વ જોતાંજ એક ધર્મનિષ્ઠ જરથોસ્તી નમે છે અને તેમના ગુણગાય છે. અને એવી રીતે તે તત્વો ઉપર માનસહિત પ્રેમ કરે છે એ સાચું છે પણ એથી વધારે સાચું એ છે કે એ તત્વોને જોતાંજ તેઓની ખુબીનો વિચાર કરો અથવા તેઓની ખુબીમાં જોડેલા શ્લોક અથવા પ્રાર્થનાના ઉચ્ચાર કરો પણ આવી ખુબીવાળા તત્વો રૂપે પ્રકટ થયા તે માટે પરમાત્મા ઉપરજ આભાર સહિત પ્રેમ કરો. એવીજ રીતે કોઇ દેવતા કે ગુરૂ કે પેગામબર ઉપર તેઓની ખુબીને ખાતર પ્રેમ કરવા નીકળો છો ત્યારે તેઓની ભક્તે સ્તુતિ ગાઓ પણ એવી ખુબીવાળા ગુરૂ કે પેગામબર રૂપે પ્રકટ થયા તે માટે આભાર સહિત પ્રેમ તો પરમાત્માનેજ અર્પણ કરો. ચઢિયાતા રૂપોને માન આપો, પૂજ્ય ગણો, તેઓની સ્તુતિ ગાઓ પણ અદૈત જ્ઞાન વડે સમજો કે તે પરમાત્માનાજ રૂપો છે અને તે રૂપો દ્વારા તમારી ઉપર કૃપા કરે છે અને તેથી સઘળો પ્રેમ પરમાત્માનેજ ઘટે છે.

મહાત્મા ગુરૂ શીખવે છે કે જેની ઉપાસના કરશે તેનેજ પામશે. આ ગંભીર શિક્ષણ હંમેશાં લક્ષમાં રાખવું અને એક ખુદામાં માનો તો પૂન્ય જણાતા રૂપોની સ્તુતિ બલે ગાઓ પણ ત્યાંજ અટકી ન રહેતાં તેઓની ખુબી માટે તો પરમાત્માનેજ પ્રિય ગણો મહાત્મા ગુરૂ આગળ વધી કહે છે કે ઉપાસના કે ભક્તિ કરતી વેળા એક પરમાત્માનેજ ઉપર લખ્યા પ્રમાણે યાદ કરો એટલુંજ નહિ પણ જગતમાં મનગમતા સુખભોગનો પદાર્થો મળે ત્યારે તે પદાર્થો જોઈ બલે ખુશ થાઓ પણ તેમાં મોહ રાખી ન રહેતાં તે પદાર્થો રૂપે પ્રકટ થતાં પરમાત્માજ તમને આનંદ પહોંચાડે છે તે માટે પરમાત્મા ઉપરજ પ્રેમ કરો.

કર્માનુસાર ન્યારે અલુગમતા પદાર્થો કે શત્રુ આવી મળે ત્યારે તે સ્વરૂપે તમને મળતા પરમાત્માને દુપકો આપી અપ્રિય ગણુશો નહિ કેમકે તે તમારાજ કર્મનું ફળ છે. પરમાત્મા તમારા બહા અર્થેજ તે ફળ તમને ચંપાડે છે અને અદલ ઈન્સાફ તોલે છે એમ માની અલુગમતા પદાર્થો કે મનુષ્યો ઉપર તિરસ્કાર કે ક્રોધ ન કરતાં પરમાત્માના ન્યાય ઉપર શ્રદ્ધા રાખી શાંત રહેવું એવી રીતે સધળું બ્રહ્મજ છે એવું અદ્વૈત જ્ઞાન જણી, સધળામાં એક પરમાત્માનેજ જોઈ ખુદાઈ પ્રેમ ખીલવાથી એકજ ખુદાને માનવાના જરથોસ્તી, ખ્રીસ્તી અને મુસલમાન ધર્મ જોઈએ તેવા સ્વચ્છ પાણી શકાશે.

એક પરમાત્માજ જગતરૂપે પ્રકટ થયા છે. એવા અદ્વૈત જ્ઞાન થકી જગત સેવા કરવાનું કર્મ માર્ગિઓને મોટું બળ મળે છે. તેઓ જગત સેવાને બ્રહ્મ સેવા જાણે છે તેથી જગતની ઉત્તમ પ્રકારે સેવા કરતા છતાં જાણે બ્રહ્મનીજ સેવા કરતાં હોય એવા એક બ્રહ્મ વિચારમાંજ કાળ ગાળે છે અને ભવપાર તરી

બળ છે. એવી રીતે હિપાસના માર્ગ તથા કર્મ માર્ગ ને અદ્વૈત જ્ઞાન બળ આપે છે અને શરીરના દુઃખ અને બળ ઓછા કરી પ્રજ્ઞને નિર્ભય અને બહાદુર બનાવે છે.

શાસ્ત્ર અંચળ મનુષ્યને અજ્ઞાન નથી કહેતા પણ પોતાના સત્ય સ્વરૂપને જાણતા નથી તેનેજ અજ્ઞાન કહે છે તેમ જગત સઘળાને માટે નહિ પણ જ્ઞાની માટેજ જગતને મિથ્યા કહેતા આવ્યા છે તે શિક્ષણ અધિકારી મુમુક્ષોને કહેવા માટે છે. અનાધિકારીને કહેવા માટે સંસાર મિથ્યા કહ્યો નથી કેમકે વૈતથ્ય (મિથ્યાપણા)નું શિક્ષણ તેવાઓની બુદ્ધિમાં એકદમ ઉતરી શકતું નથી. માયા એટલે સંસારના સત્ય, અનિર્વાચનીય અને મિથ્યા એવા સમજાનુસાર ત્રણ સ્વરૂપો છે. અજ્ઞાન કાળમાં તમોગુણી પ્રજ્ઞને માટે સંસાર સત્ય છે કેમકે સંસારમાં રહીનેજ તમોગુણને છૂટી શકાય છે. ગુરુઓ તેવી પ્રજ્ઞની બુદ્ધિને અનુસરતા શિક્ષણ આપી તેઓના ધર્મ સ્થાપી આપે છે.

રજોગુણી પ્રજ્ઞ છતાં જોઓમાં સત્વગુણ પ્રકાસવા માંડયો હોય એવાઓને જ્ઞાનના અભ્યાસ કાળમાં સંસાર અનિર્વાચનીય છે એટલે સંસારને સત્ય કહી શકાય નહિ તેમ મિથ્યા પણ ગણી શકાય નહિ એવો છે કેમકે એ કાળમાં સંસાર મિથ્યા જાણવા છતાં વ્યવહારમાં સત્ય હોય તેવો ગણવો પડે છે તેથી તે કાળમાં સંસાર અનિર્વાચનીય છે.

સત્વગુણી પ્રજ્ઞને સાધન સંપત્તિ પ્રાપ્ત થયા પછી જ્ઞાન થાય છે ત્યારે જ્ઞાન કાળમાં માયા એટલે સંસાર મિથ્યા છે કેમકે તે સમયે માયા એટલે સંસારના વૈતથ્યનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન થાય છે અને સઘળું જગત આત્મરૂપ એટલે બ્રહ્મ રૂપજ બાંસે છે.

એવી રીતે અજ્ઞાન કાળના, જ્ઞાનના અભ્યાસ કાળના અને

જ્ઞાન કળના એવા સંસારના ત્રણે સ્વરૂપનો વિચાર કરીને જુદા જુદા અધિકારવાળી પ્રજાને માટે સમયાનુસાર સંસારને સત્ય કે મિથ્યા માનવાનો છે. જુદા જુદા અધિકારવાળી પ્રજાને સંસાર એક સરખો મિથ્યા મનાવવા ઝઘડો કરવો ફેાકટ છે. જેમાં તમે ગુણી શુદ્ધિ અતિ જડ હોય તેવા અજ્ઞાનીને જ્ઞાન એકદમ અસર કરતું નથી. તેવાને ધીરજથી જ્ઞાન શીખવતા રહેવું.

આનંદ સુખ અને પ્રેમ એવા જુદા જુદા શબ્દો છતાં તેઓ એકજ સ્વરૂપ દર્શાવે છે. જે સુખ આપતું જણાય છે તેજ પ્રિય લાગે છે અને જે પ્રિય હોય છે તેજ સુખ આપતું જણાય છે સુખ તે અંતઃકરણની આનંદમય લાગણી છે. અંતઃકરણની ચિત્તવૃત્તિ પ્રિય લાગણી પદાર્થો તરફ ખેંચાયલી રહે છે ત્યાં સુધી જાણે તેનું મોઢું અંતઃકરણની બહાર રહે છે તેથી તેમાં આનંદ સ્વરૂપ આત્માનો પ્રકાશ પડતો નથી પણ કુદરતનો એવો નિયમ છે કે ઇચ્છિત પદાર્થની પ્રાપ્તિ થતાં તે ચિત્તવૃત્તિ અંતઃકરણમાં પાછી વળે છે એટલે જાણે તેનું મોઢું આત્મા સનમુખ થાય છે તે ક્ષણે તેમાં આત્માનો પ્રકાશ પડે છે અને તે થકી આનંદનો અનુભવ થાય છે. એવી રીતે આનંદ આપનારા આત્મા અંતઃકરણમાંજ છે પણ અજ્ઞાનને લીધેજ પદાર્થો તે આનંદ આપતા હોય એમ સમજાય છે તેથી ચિત્તવૃત્તિ ચંચળ થઈને પાછી તુરત તે પદાર્થો તરફ દોડે છે. અને આત્માનંદ ચૂકી જાય છે જ્ઞાનીઓ સુખ અર્થાત આનંદ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે તે સમજે છે અને ભોગ પદાર્થો આનંદ આપતા નથી પણ આત્મામાંજ આનંદ મળે છે તેથી તેઓ આનંદ આપનારા પરમ પ્રિય આત્મામાંજ ચિત્ત લગાડી રહે છે અને ભોગ પદાર્થોને આનંદ નહિ આપનારા મિથ્યા જાણે છે તે સત્યજ છે.

મમ્મત સહિત જ્ઞાન

વીલાસી બાધએને ગાયન બહુ ગમે છે ગાતાં અને સાંભળતાં મમ્મતની સાથે તેઓના અજ્ઞાન પર અંકુશ પડે અને તેઓની નજર જ્ઞાન તરફ દોડે એવી મતલબની મીઠી ઉરફુ બાષામાં જાણીતી બે જોડણીવાળી થોડીક ગઝલો જોડીને અત્રે અર્પણ કીધી છે.

અલોક ભક્તિ

જીવર દેખતા હુ ઉધર હય ખુદાયા
રહાયા રહા હય રહેગા ખુદાયા
સિવા તુ નહીં કોઈ હસ્તી ખુદાયા
તુહી જાન મેરે તુહી હય ખુદાયા
અનલ હકવસો હમ મહે રાઝ અય ખુદાયા
કરીમા કરમ કર વ બક્ષ અય ખુદાયા

લેહ ભક્તિ=પંદગી

જીવર દેખતા હું જીવર તુલી તું હય—રાહ

+ - - + - - + - - +

કે હાઝર વ નાઝર તું ખાલેક ખુદાયા
 સમાયા યહે દિલમે તું માલેક ખુદાયા
 બદો નેક સખકા તું ઝાહેર હુવા રખ
 બનામે તુ કુરખાન હય દિલ ખુદાયા
 કરીમો રહીમો તું રેહમાન રાઝેક
 હુવા સખ જહાંકા તું ખારે ખુદાયા
 તું અવ્વલ તું આખેર તું ઝાહેર તું ખાતેન
 તું કાદેર કવિ ઓ ધની હય ખુદાયા
 રવા હય ઝુકાના યહે સર તર્ક તેરે
 અઝીમો તું આલા ઓ અકબર ખુદાયા
 વલીયોં કે હમ દમ ગરીબોં કે ગફાર
 કરેં દમ બ દમ યાદ તેરી ખુદાયા
 કરમ કર જો હક હો વ્હો હમકો તું અલહક
 દીખા રાહ તેરી તુ રેહબર ખુદાયા

ગુરુઓને પ્રાર્થના

ઉપલી રાહ

અર્થ

વલીઓ પયમબર ખુદારા સંભાલો
 યહે બંદે તુમહારે ખુદારા સંભાલો
 કે ફરમાન બરદાર હમ આપકે હયે
 તો હાલત હમારી ખુદારા સંભાલો

ઝમાનાને હમકો કીયે હાય ગાર્ફલ
 રહે ગફલત હમારી ખુદારા સંબાલો
 સિવા આપ કીસ્સે કહે હમ ગરીબો
 કે હમ નાતવાંકો ખુદારા સંબાલો
 હમારી વકાલત ખુદાસે ચલાકર
 રહે દુન્યા ઓ ઉકળ્યા ખુદારા સંબાલો
 ખુદાસે વસીલા હમે હય પયમખર
 હમારા x ઈમાં રહે ખુદારા સંબાલો
 ન ઝાલેમ હકુમત ન x અઝખસ તિસીમોઝર
 મગર દિલકો રાહત ખુદારા સંબાલો
 વલીઓં પયમખર નિગાહે કરમ કર
 રહે ઉમ્મિત તુમહારી ખુદારા સંબાલો

અર્થ

x એકીન

x હદખહાર તિસોનાચાંદી

† માનનાર

મોહબત

ઉપલી રાહ

બતાવો ખીરાદર રહે મોહબત કહાં હય ?
 સિવા કોઈ મતલબ રહે મોહબત કહાં હય ?
 કે રાઝી રખા વહે રહા દોસ્ત ખારા
 કમી કુચ્છ ક્રિયા તો વહે મોહબત કહાં હય ?
 તવાના કે સખ હો ન હો. નાતવાં કે,
 કોઈ દોસ્ત અફસોસ મોહબત કહાં હય ?
 મિલે ખુબસુરત કો આશક હઝારો,
 અગર શરત રહે હય તો મોહબત કહાં હય ?

અર્થ
સદગુણ

કે મોહબત તો હય સીરતે પાક મજનુ,
જો મજનુ કહાં હય મોહબત કહાં હય ?
ખુદા ઓર લાલ ખુદાને રખો દિલ,
મિવા ઇન્કે મારો હો મોહબત કહાં હય ?
બદો નેક સખકા જો હય મહેરબાં x રખ,
કરો યાદ ઉરકી હો મોહબત વહાં હય.

x પાલનહાર

દુનીઆની ચચાન

ઉપલી રાહ.

અર્થ

રહી હય ન કીરકી જ હાં હો બેરાદર,
રહેગી ન કીરકી, જ હાં હો બેરાદર,
ખલીફા ન પાયા, ન તો ઝાર કયસર,
વફા હાય અંદર, જ હાં હો બેરાદર.
જવાની કે *ખોતી, હસે કે +રોલાતી, *ગુમાવતી +રડાવતી
બદો કે ખુદકાતી, જ હાં હય બેરાદર.
રખે પાક દામાન, ખુદનાં ઉમારી,
બદો કે દુસાલા, જ હાં હો બેરાદર.
કે સચ્ચેકે ફાકા, બુદોકો મલીકા,
સરસ્તા રખા હય, જ હાં હો બેરાદર.
રવા દિલસગી હય, *જ હાં +આફરોસે, *દુન્યા +પેદા કરનાર
જલો બેવફા ઇસ, જ હાં અય બેરાદર.

બેવકાઈ

ઉપત્રી રાહ.

અર્થ

સિતમ હાય કયા કયા તુને બેવકાઈ
 કિયે ઇસ જહાંમે તુને બેવકાઈ
 રહા આજ ઇધર ગયા કદકો ઉધર
 યહે પયસેકી મશહૂર હય બેવકાઈ
 જવાની કી તાકાત જુરહોમે ન દેખી
 ઝમાના કી દેખો યહે હય બેવકાઈ
 ઝયાદા જયુ બક્ષેશ ખેશાવંદ રાઝી
 કમી કુચ કીયા તો હુઝ બેવકાઈ
 કે ખીખીકે લીએ ગયે છોર અમ્મા
 યહ મહોબત કી સખ દેખ સો બેવકાઈ
 પેદર ખાસ ચાહે તવંગર + પીસર કો
 યહે મતલબ કી દેખો જુરી બેવકાઈ
 કે નઉકર સે *આકા ન ખાતે વફા કયું ?
 હુઝ *મઝજુરી કી મહે તો બેવકાઈ
 થકો મત વફાકે લીએ ચાર મેરે
 ભરી હય જહાંમે તો બસ બેવકાઈ
 મીલેગી વફા હાં *જહાં આફરીસે
 વહાં *લઉ લગાવો યહાં બેવકાઈ

†ખાપ +બેટો

*શેઠ

* જખરદસ્તી

*કુ-યા પેદા કરનાર

* પ્રેમતી નીમાહ

નામ્રાવંત ચીજોના પ્રેમનું પરીણામ

ઉપલી રાહ

અર્થ

કે યક થે દિલ આરામ જાની હમારે
 નમુને * ગુલઅનદામ જાની હમારે * ગુલાબ જેવું શરીર
 ચલે જખ હીરન કી તરેહ ખેલતે થે
 ઝમી હસ્તીથી દેખ જાની હમારે
 કે જ્યુ મોર ચલતે બ્હો આતે તો મજલીસ
 અહા ! દેખ રહેતે બ્હો જાની હમારે
 દીખાતે બ્હો ચ્હેરા કમર નામ જયસા
 ચંદાતે સરવ કદ બ્હો જાની હમારે
 ચમકદાર ખીજલી સે બઢકે દો નયનો
 ચમકતે શીરાતે બ્હો જાની હમારે
 કે રખતે * લખોં મીરસે લાલે બદખશાં
 શકર કે દો ટુકરે બ્હો જાની હમારે
 કે હસ્તે તો દાંતે બખુખી દીખાતે
 દો મોતી કી હારે બ્હો જાની હમારે
 કે * રૂખસારે ખોસા લીચે ગુલકે જયસે
 ગુલાબી દો દેતે બ્હો જાની હમારે
 ચ્હે હુસ્નો જવાની કે સખ દેખ કહેતે
 ખુદાકી ફઝલ થી બ્હો જાની હમારે
 ગયે વાયદે કરકે આયગે પરસુ
 ન ફેર વસ્લ પાયે બ્હો જાની હમારે

* હોહ

* ગાળ

ખુલાશા હુધ કયા જો તકસીર હમસે
દીયે ફેર લીયે કયુ બહો જાની હમારે
કહા ગર તું * જ્ઞાની ચીઝો મેં રખે દિલ
સિવા ગમ ન પાવે તું જાની હમારે

અથ

* નાશવંત

દિલ કયાં લગાડું ?

ઉપલી રાહ

કહો જાન મેરે કહાં દિલ લગાઉં ?
નહિ ઠયરતા હય કહાં દિલ લગાઉં ?
એ પ્યારે બદનમે અગર * સ્તીમતનમે
ગુલાબો ચમનમે કહાં દિલ લગાઉં
ભિઠા મેવા ખાના અગર નાચો ગાના
ભરા હો ખજાના કહાં દિલ લગાઉં
બદન મહિત કા કર હમીશે દિખાવે
તો કબ સુખ પાઉં કહાં દિલ લગાઉં
એ ફુરનો જવાની હિરેગી જયું ખીજલી
તો કયા મહિજ પાઉં કહાં દિલ લગાઉં
ન દાંતો રહેગે ન આપો રહેગી
સલામત કબી તો કહાં દિલ લગાઉં
કે નઝલે સે નાઝોં બહેંગે જયું * પ્યારાં
તો તપો કયસે પાઉં કહાં દિલ લગાઉં
કે બેશક ધુરહાપા તો હય આનેવાલા
તો લઝઝત ન પાઉં કહાં દિલ લગાઉં

* ચાંદી જેવા શરીર

* વરસાદ

* મુગધ

કે કાયમ હુવા થકે ખુદા *અસસલામો *ખુદાનું નામ
તો લાઝમ રહા બસ વહાં દિલ લગાઉં

મુસાફર છવ

ઉપલી રાહ.

અર્થ

કે આએ કહાંસે કહો અય મુસાફીર
કહાં જાયંગે ફેર કહો અય મુસાફીર
કે આએ હુવે થા તો બેજો ગયે હયે
ઝરા તો કહો જાન મેરે મુસાફીર
હુઈ કયું *તમનાએ સિમરે રહે દુન્યા *મઝા તમુસાફીર
રહે તો *રાઝ ખોલો ખુદારા મુસાફીર *બેદ
કે હય રંગોણુ ઇસ જહાં કે અજાનબ
ફસાના નહીં જાન મેરે મુસાફીર
અસલ છોર જાયાં ન દેખો બેરાદર
અસલ હય દિલ અંદર બહો પ્યારે મુસાફીર
નકલ છોર દો ઝોર ખેલો અસલસે
બહો હય થકે જહાં આફરી અય મુસાફીર તદુન્યા તપેદા કરનાર
રહે સબ દેખકર ઇસ જહાંકી શુરાઈ
અલો જલ્દ ફવાપસ વતનમે મુસાફીર ફપાંછા

નેક માતપીતાને! દરજ્જે

ઉપલી રાહ.

અર્થ

ઝમીંપર હમારે તો ફમાદા ખુદા હય ફમાતા
ફખુદાસા નિગેહબાન માદર ખુદા હય ફખુદા જેવા

કે હય ત્રિઆસમાં મેં ખુદા સખ જહાંકા
 ઝમીંપર રહા નેક માદર ખુદા હય
 ખુદા ગર મહીં તો વ્હો નુરે ખુદા હય
 ઝમીંપર રહા નેક માદર ખુદા હય
 વ્હો નુરે ખુદા કય ખુદાસે જુદા હય
 ઝમીંપર રહા નેક માદર ખુદા હય
 ખુદાગર અસલ હય તો માદર કે ફુસાયા
 સમજલો કે અપની વ્હોં માદર ખુદા હય
 બદો નેક ફરજંદ *યકસાં સંભાલે
 ખીલાવે પીલાવે વ્હો માદર ખુદાં હય
 કે બચપન મેં જળ નાતવાં થે તો *હાફેઝ
 ખુદાસા ઝમીંપર વ્હો માદર ખુદા હય
 જવાબીકી તકસીરે *માનીદે તગફૂર *પેટે તમાફ કરનારે ખુદા
 કરે માફ હરદમ વ્હો માદર ખુદા હય
 કે જેહમત ઉઠાવે વ્હો હરદમ વ લેકીન
 ન રહેમત ઉઠાવે વ્હો માદર ખુદા હય
 સિવા કોઇ હાસલ જે આરામ છારે
 હમારે લીએ વ્હો તો માદર ખુદા હય
 કે ખસલત ન્યુ માદર દીખાવે તો તપેદર
 હમારે વ્હો બેશક ન્યુ માદર ખુદા હય

†આકાશ

*પ્રતિબિંબ

‡પડછાયો

× એક સરખાં

* રક્ષક

*પેટે તમાફ કરનારે ખુદા

†પીતા-

આ ધરતીપર સ્વર્ગના નમુના.

ઉપલી રાહ

અર્થ

સ્વર્ગ

કે જન્નત કી રંગત ઝમીપર દીખાઉં
 અસલ ગર નહીં તો નમુને દીખાઉં
 ન બસ્તી સે દૂરો ન બસ્તી કે અંદર
 ન છોટા ન મોટા મકાં યક દીખાઉં.
 કે પુર ગુલ બગીચાઓ બચ્ચેં ન્યું બુલબુલ
 વહાં ખેલતે ઓર હસતે દીખાઉં.
 ન મીસકીનો ઝરદાર માલેક વો ધરકા
 રહમ દિલ ઝખાં હક જવાં યક દીખાઉં.
 દિલાવર જવાં કે! ખુદાને દીયાથા
 વો સુખદાન અલાહ દિલબર દીખાઉં.
 ન્યું હુરો પરી ખુબસુરત બદનસે
 બ સીરત ફરીસ્તા એ તઆવાં દીખાઉં, તસદગુણ તફરેસ્તો દેવી
 કે શીરો ઝખાં ઓર બરહક કલામોં
 અહા *પાકદામાન બાનુ દીખાઉં.
 દિલ આરામ દિલસોઝ ખાવીંદ કા વો
 જગર જાન જન્નત ઝમીપર દીખાઉં
 બ સુરત વ સીરત ઝનો તમરદ અયસે
 ઝમીપર નમુને વો જન્નત દીખાઉં.

†જીવાન

x ધણીઆણી

*પતીવ્રતા

†ભીષ્મ

ગુલ અને બુલબુલ

કે ગુલ ઓર બુલબુલ મેં શીતના ફવાયા

તપશ મસ્ત હાથી કે જીતના હુવાયા
 બરાંથા તકબજુર સે સખકા વહાં સર
 કે દીગર કુ કમતર સમજના હુવાયા
 કહેં ગુલ કે ધઝન ન હમને દીયા તો
 યહે શુલશુલકુ કયું દિલ લગાના હુવાયા
 ન હમ તરફે શુલશુલ કબીકા ગયેથે
 કે હર વક્ત શુલશુલકુ આના હુવાયા
 યહે શુલશુલ હકીકતમેં બહેતર કહાંકા
 હમીસે હમારા તો કેહના હુવાયા
 બહો શુલશુલ પુકારા ઝરા ઠયર અયગુલ
 યહે દિલસે તુજે *નાઝ કીતના હુવાયા
 ન તુંને મગર રંગો શુને શુલાયા
 નહીં હમ મગર દિલ રવાના હુવાયા
 જયુ કીમત ખરીદારસે હય યું હમસે
 દરજજા યહે તેરા તો ધતના હુવાયા
 યહે તકરાર સુનકર બહો માલી કુ આખેર
 રહમ કર યહે ઝખરા મીટાના હુવાયા
 ન કમતર તું ગુલ હય ન કમતર તું શુલશુલ
 કે યકસાં યહે દો દિલ લગાના હુવાયા
 કે માશુક હય ગુલ તો આશક યહે શુલશુલ
 સિવા યક ન દીગર કુ જીના હુવાયા
 ન તું હય ન મય હય ન બહો હય ન બે હય
 હકીકતમેં યકળાં સીખાના હુવાયા

એ સુનકરે વ્હો ગુલ ઝોર ગુલગુલ ખુશીમે
ને લપટે વ્હો મુશકેમ છુરાના હુવાયા

તાલબે હદમની મુઝવણ

ઉપલી રાહ.

અર્થ

હકીકત. ખુદારા કહો કોઈ આલેમ
કે મય કઉન કયા હું કહો કોઈ આલેમ
અગર મય બદન હું તો વ્હો બહેરત મેં ફેર
ઉરેગા કહાંસે કહો કોઈ આલેમ
બદન ન ખવાબ મેં હય તો હય ખેલતા કઉન
એ બાતેં ઝરાતો કહો કોઈ આલેમ
બદન ખાક હોવે તો વ્હો કબ્ર મેં ફેર
રહે કઉન સોતા કહો કોઈ આલેમ
કે બદ ફયલ * હમદીન જન્મત મેં જવે
બદીકી સઝા કયા કહો કોઈ આલેમ
કે * જુદદીન નેકો નજહન્નમ મેં જવે
* જઝાએ વ્હો નેકી કહો કોઈ આલેમ
કે જુદદીન દોઝખ વ હમદીન જન્નત
મીલાનેકી શરતે કહો કોઈ આલેમ
કે ખસલત મેં બદ ઝોર * ગયરોંસે બહેતર
ન તીજ મીલે કયું કહો કોઈ આલેમ
કે બચ્ચોંકી હાલત લલી કયુ ધુરી કયું ?
એ ઇન્સાફ કયસા કહો કોઈ આલેમ

† ઉંધમાં

* હમજાત

x પરબરમી નનક

* બદલો

* પારકાંઓથી

† બદલો

કે આદેશ ખુદા હય તો ઇ-સાફ ઉલટા
 * અદલસે હોવે કયુ કહો કેઈ આલેમ
 યે સખ તાલમે ઇન્સો કોઈ દાન
 ખુલાસા ખુદારા કહો કેઈ આલેમ

અર્થ
 * ન્યાય

અમારો ધર્મ

ખતા દો ખુદારા યે *મઝહબ હમારા
 લલા કયું, છુરા કયું. યે મઝહબ હમારા
 કે વ્હો માલો મિલકત નહીં તો ફલરે કયું ?
 કહો કેઈ હય કયા યે મઝહબ હમારા
 વલીયોં પયમબર કુ સખ *હક કહે હયે
 તો હય ફેર જુદા કયું યે મઝહબ હમારા
 ખુદા પાક હય ચક તો ખાતે જુદી કયું ?
 નહીં જાનતે હમ વ્હો મઝહબ હમારા
 પયમબર હમારે ઘુઘારે કહાં કે ?
 વ્હો ચે કુલ જહાંકે યે મઝહબ હમારા
 કે *જુદદીન લાયક જહન્નમ હુવા તો
 ઉસીયે રહમ કર યે મઝહબ હમારા
 કે લાખાર ખેચાર ગંદા હુવા તો
 કરમ કર, સફા કર યે મઝહબ હમારા
 “ફુરુસ્તી ચે નરમી બહમ ફર વ્હો અસ્ત” યે
 કહા શીખ સાદી વ્હો મઝહબ હમારા

અર્થ
 *ધર્મ

ફલદીયે

*સાચા

*પરખરમી

સીતમ મત ગુઝારો વ્હો સખને સીખાયા
 નહોં કુલ્મ લાઝમ વ્હો મઝહબ હમારા
 †શુઝોરગી બ નામે વ્હો મઝહબ નહોં હય
 જો *એમાલ અચ્છે વ્હો મઝહબ હમારા
 કે નેકી લીએ ખાસ ફરમાન આયા
 તો નેકી કરેં બસ વ્હો મઝહબ હમારા

અર્થ

†મોટાઈ

*કરણી

ઘડપણના સીતમે

ઉપલી રાહ

જવાનોં સુનો સખ સીતમ હાએ †પીરી
 નહોં જનતે તુમ સીતમહાએ પીરી
 ઝરામેં જો હસ હસ કે સખકો હસાતે
 વ્હો અબ ખુદ રોતે હુવે હાય પીરી
 જો થે ખુશ હૃદયે ઓર ગાતેં જુ યુલયુલ
 ફટે ઢાલ સા બોલ તે હાય પીરી
 તલખગારે વસ્ત્રો મુલાકાત વાલે
 કરેં દૂરસે ખાત અબ હાય પીરી
 જો હોતી સરાબો કબાબોં કી લઝઝત
 કહાં લે ગઢ તું અબી મ્હાય પીરી
 કે સખ નાતવાં *સરફરો રહેનેવાલે
 લગે સર શીરાને અબી હાય પીરી
 બગલગીર રહેતે હમીશે જો *ગુલર
 વ્હો આતે નહોં રખર હાય પીરી

†ઘડપણ

*નીચુ માથું

*ગુલાબી ચહેસ

જવાનોં જવાની હો તુમ કો મુખારક
મગર હોય દારો ખખરદાર પીરી

પૈસા અજળ ચીજ છે

ઉપલી રાહ.

અર્થ

કહો જાન કયસે મીલાઈ છે પયસે
કે સળ ચીજ અયસે દીલાવે છે પયસે
ગરીબી જો યક અયળ ડું સત્તર દીખાવે
તો * સદ અયળ અયસે છુપાવે છે પયસે
તવંગર કી લરકી ન હો ખુબશુરત.
વ લેકીન વ્હો સુંદર મનાવે છે પયસે
મરીબોકુ અઊરત મીલે તો વ્હો જયુત્યુ
તવંગરકુ † ગુલશ દીલાવે છે પયસે
ગરીબોકે દેખો ન હો દોસ્ત કોઈ
તવંગર કે સળ હો અજળયળ છે પયસે
કે અફસોસ બેઈશ્મ x પુરઝર કે આગે
ઝુકાવે જો † બાઈશ્મ કમઝર છે પયસે
તવંગર સે કાઝી ઓ કાટવાલ રાઝી
મરીબોંકુ ધકકે ખીલાવે છે પયસે
કે કમઝર વ પુરઝર કે ઝયરે મેં આખેર
વ્હો ઝરદાર પાવે ફતેહ હાય પયસે
તવંગર ન કુછ દે મગર લે સલામાં
નઝર બંદી અયસે જમાવે છે પયસે

‡ સીતેર

* એકસો

† ગુલાબી ચહેરો

x પૈસાદાર

† ઈલમદાર

પલીયોં પયમખરકુ જુસ્ને સતાયા
અમલ ઓર ઝરદાર થે નહયક પયસે
ગરીબોંકુ ઝાલેમ નો પયસે સતાવે
મયે તો બલાસે હમારી વ્હો પયસે
કે *બાઝર તવાઝો ગરીબોં કે હમદીલ
તવંગરકુ અયસે તહલાલસ્ત પયસે.

અર્થ
+અમલસોસ
*પૈસા સાથે સમ્યતા
તહલાલ છે

ગુલામે તકબખુર યાને તકોબરીને વશ થયેલા.

ઉપલી રાહ.

અર્થ

ગુલામે તકબખુર ઝરા દેખ લો તુમ
કે તુમસે બી બઢકે હુવે દેખ લો તુમ
કે જબ *ઝીરદસ્તો કુ તુમ રંજ દેવે
તુમ્હારે +ઝખરદસ્ત કુ દેખ લો તુમ
તુમાખી સીપાહી ગરીબો સતાવે
સીતમ ઉરપે કુતવાલ કા દેખ લો તુમ
નો *મેડકે કુલેગા ફટેગા વ્હો બેચક
ગુલામે તકબખુર ઉસે દેખ લો તુમ
વઝન બઢકે લાધા મધા ગીર પરે યા
ગીરે માલ તસારા ઉસે દેખ લો તુમ
અમલ ઓર ઝરકા ન બેગલ સહલ હય
હીકાવે વ્હો બેગલ ઉસે દેખ લો તુમ
કે ઝુકે ફલોંસે બરી હુઈ ડાલી
ગુલામે તકબખુર ઉસે દેખ લો તુમ

*હાથ નીચેનાં
+ચઢિયાતા

*દેડકો

†સમજા

દીરખ્તોં મીઠે ફલ જો અપને ખીલાવે
ગુલામે તકળખુર ઉસે દેખ લો તુમ
દીરખ્તોંકી ખાલેસ *તવાઝો વખખશેસ
અમલ ઓર ઝરદાર સખ દેખ લો તુમ

*સમ્યતાં

ભક્તિ કેમ કરવી ?

અથ

મીલે મકસદે દિલ વહાં સર ઝુકાઉં
કહો કોઇ દાના કહાં નસર ઝુકાઉં
કે ઇશ્વર ભજનમે કરી ઉમ્ર છંડકી
ન મુફલીસ મીઠે વ્હો કહાં સર ઝુકાઉં
કે નજુલખાને મેં જહોત રો રો કે સોયા
ન મતલબ સરી કુછ કહાં સર ઝુકાઉં
કે કાજ ઓ હાજ જો નકાખા ગયેથે
પરેશાન હય તો કહાં સર ઝુકાઉં
શબો રોઝ નતસ્ખીહ કીતની શીરાઇ
શીરાયા નહીં નદીન કહાં સર ઝુકાઉં
કે પઠ પઠ તઅવસ્તા ઝખાંકો ચક્રાયા
ન મકસદ કો પાયા કહાં સર ઝુકાઉં
કે આતશ ફકદેહ મેં હમીશે ગયે થે
વ્હો *જલ્લતે રહે દિલ કહાં સર ઝુકાઉં
નહીં સુનતે હય કોઇ મતલબ હમારી
ખતાદો કરૂં કયા કહાં સર ઝુકાઉં

+માથુ

+મંદીર

+મકકે

+માળા

+નસીબ

†જંદખંદગી

†અગીઆરી

*દીલમાં જલ્લતા

જો હિસ્તાદને રાહ હમકુ દિખાયા
અમલમે વ્હો લાઉ વહાં સર ઝુકાઈ
કે *મતલબ કુ છોઈ વ મ્હોખત કુ જોઈ *મતલબી બંદગી છોડી
યું મકસદ કુ પાઈ યું મમ સર ઝુકાઈ

પ્યારા ને પ્યારી કેમ અને ક્યારે ?

અર્થ

ભલા સુનતે સખ હય રહે પ્યારા વ પ્યારી
વ્હો કયુ કર હુવા હય રહે પ્યારા વ પ્યારી
મઝે દે વહાં તક હમારા હમારી
મઝે જખ ગઈ તો ન પ્યારા ન પ્યારી
કે *ફુરનો જવાની મેં જખ ફુરન દેખે
વહાં તક મઝે હય વ પ્યારા વ પ્યારી
અમર ફુરન ખુબી ન દેખી ગઈ તો
ન હય ફુરન ખુબી ન પ્યારા ન પ્યારી
ભલે કો ભલી ઓર ધુરે કો ધુરી
રહે હય ફુરન ખુબી રહે પ્યારા વ પ્યારી
ભલી ઓર ધુરી નઝર *અશમે દિલ હય
ન આંખો હમારી ન પ્યારા ન પ્યારી
મઝે રોઝ લેને વ દેનેકી ચાવી
ખતા ફું સુનો સખ રહે પ્યારા વ પ્યારી
અમર ફુઅશમે દિલકુ મઝે દો મઝે લો
તો કાયમ રહે જન પ્યારા વ પ્યારી

* ખુબસુરતી

* દીલની આંખ

ફુદીલની આંખ

સહિ ખુદાની મરજી

અર્થ

યહ સખ બન રહા હય વહો મરજી ખુદાકી
 નહી જાણતે કોઇ મરજી ખુદાકી
 તવંગર ફુગદા હો મદા હો તવંગર
 બદલના યુ કીરમત યહ મરજી ખુદાકી
 કે તંગીસે હો નેક * મરદાન રોતે
 * બદો ખેલતે હો યહ મરજી ખુદાકી
 કે ફુમઝલુમ નગે વ લુકે મરે જખ
 તવંગર હો * જાલેમ યહ મરજી ખુદાકી
 લરાઈ મેં જખમી હુવા * ગ્રીન્દે આયા
 જો ધરમેં મયે મર વહો મરજી ખુદાકી
 નયે આ મયે વાહ બેટા વ બેટી
 પુરાને મયે હાય મરજી ખુદાકી
 કે જંગલકુ ગુલશન વ ગુલશનકુ જંગલ
 જમાના બનાદે વહો મરજી ખુદાકી
 ફુનરમંદ કી કુછ ન હોવે કદરે જખ
 કરેં બેહુનર મૌજ મરજી ખુદાકી
 કહા ગર કીસીને મુવા મસ્ત જની
 કહો ફેર કરેં કયા યહ મરજી ખુદાકી

ફુગરીખ

* મરદો

* બદલોક

ફુલમ ખમનાર

* જુલમગાર

* જીવતા

ઓ ખુબસુરતો!! તમારી ખુબસુરતીથી અમને બચાવો

અર્થ

કે ફુરનો જવાનીસે હમકે બચાવો	†સુંદરતા
હમે ફુખરયાં ખૂદારા બચાવો	‡સુંદર ચહેરા
નહીં ખોદ કુછ કાચે નાગોસે હમકે	
હમે +ઝુલ્ફે નાગન †સીહાસે બચાવો	+ચોટલા †કાળા
કે ચમકારે બીજલી સે હમ કબ જલે હયે	
વ્હો ચમકારે નયનો સે હમકે બચાવો	
ખુની લાલ રંગોસે કુછ ડર નહીં હય	
*લબોં લાલ ખૂનીસે હમકે બચાવો	*હોઠો
બડે દાંત બાધોસે ડર તે નહીં હય	
દો મોતીકી હારોં સે હમકે બચાવો	
કે *બાંગે બખરકી ન દહેશત હમે હય	*સીંહ મર્જના
વ્હો મીઠે અવાઝોં સે હમકે બચાવો	
સીપાહી કે તીરોં સે હમ કબ ડરે હયે	
મગર *તીરે મીઝગાં સે હમકે બચાવો	*આંખના તીર
કે લોહકે તીરોં બદનકુ લગેંગે	
ખખન તીરે મીઝગાં લગે વ્હોં બચાવો	ખજવને
ખવીસ લે ફુખરયાં કીયા *એશક ફુના	ખમેળાપ ફુચાંદ જેવા
તો બહેતર હમે ફુર સે હી બચાવો [ચહેરા *બેવડો એશક	

હવે દુઃખી કેમ ? અને સુખી કયારે ?

(રાહ—અગર હમ બાગ્યાં હોતે તો ગુલશનકો છુટા દેતે)

+ - - - + - - - + - - - + - - -

નહીં માલુમ પ્યારે ખુલખુલો કા હાલ કયા હોયા ?
 ચમન આબાદ કયું હોયા ગુલોકા હાલ કયા કા હોયા ?
 કે ખુલખુલ સખ હુવે પમદા ય્હે રસ કસ ચખ ચખાનેકો.
 નહીં દરકાર કલકી કુછ હમારા હાલ કયા હોયા ?
 ગુલોંમે છુપ કર મોતે પંખોંકો દેખ કર રોતે, પંખાનખર
 કબી હસ્તે કબી રોતે બલા ય્હે હાલ કયું હોયા ?
 કહા માલી ગુલોં પ્યારે બલા તુમ . *રાઝ ખુલખુલકો, *બેદ
 ઝરા બોલો પદમા બોલો કે અપસે હાલ કયું હોયા ? પદાનં
 ગુલોં બોલો સુન અય ખુલખુલ શીરે તું સખ ગુલાબો ગુલ,
 નહીં કાયમ રખે મક ગુલ ઉસીકા હાલ ય્હે હોયા.
 વ્હો ખુલખુલને કહા તોળા કે અખ કાયમ રખેગે હમ,
 ગુલે બમદા પંખકા કા ગુલ તો બહેતર હાલ અખ હોયા. પંકામનુંકુલ

દિલ અને દિલબર—સઘળા માશુકોનો જાન

ગઝલ.

(રાહ—અગર હમ બાગ્યાં હોતે તો ગુલશનકો છુટા દેતે.)

હમારે દિલકી અય દિલબર તુહી મક જાને જાનાં હમ,
 કોઈ જાને ન જાને મર તુહી મક જાને જાનાં હમ.
 ખુલખોંકી તું ગુલ લાલી વ ખાખોંકી તું હરમાલી,
 હમારે દિલકી તું વાલી તુહી મક જાને જાનાં હમ.

કે અંદર ગુલ જ્યુ મીરસે યુ તું અંદર દિલ રહી હય છુપ,
શીર્ષી મહેયુખ અયસે તું તુંહી ચક જાને જાનાં હય.
દિલ ચક ઓર દિલબર ચક ખુદા ચક ઓર ખલકત ચક,
હકીકતમેં તો સખ હય ચક તુંહી ચક જાને જાના હય.

ગઝલનો લાવાર્થ.

અમારા દિલની ઓ દિલબર તુંજ એક સધળા માશુકોનો જાન છે. કોઈ સમજતું હોય કે સમજતું નહીં હોય તો પણ તુંજ એક સધળા માશુકોનો જાન છે. ઓ દિલબર ગુલાબોની લાલી છે તે તુંજ છે. બાગોની લીલીછમ હરયાલી છે તે પણ તુંજ છે. અમારા દિલની વાલી એટલે માલીક દિલબર તુંજ એક સધળા માશુકોનો જાન છે, યુ-સુગંધ જેમ ફુલોમાં છુપાઈ રહે છે તેમ દિલમાં છુપાઈ રહેલી ઓ મીઠી મેહયુખ-દિલબર તુંજ એક સધળા માશુકોનો જાન છે. દિલ અને દિલબર એકજ છે ખુદા અને ખલકત એકજ છે સાચું પૂછો તો સધળું એક છે ઓ દિલબર એવી તુંજ એક સધળા માશુકોનો જાન છે 'વહેદાન્યત અનુસાર દીલ, દિલબર, ખુદા, અને ખલકત સધળું એકજ છે. વેદાન્ત પણ કહે છે કે આ સધળું એક બ્રહ્મજ છે.'

એકને બીજાની રી જરૂર ?

ગઝલ—અગર હમ બાગ્યાં હોતે એ રાહ.

અગર ગાલબ હુવા “નાહક” તો બાતે. “હક” વ્હો કયા જાને ?
પઢાવે ખુદ છાપાઈલ વલે જાહેલ વ્હો કયા જાને ?
કે રોશન દીન જયુ બકબાગલ નહીં જાને યુ વ્હો જાહેલ
મઝે મઝહબકી કયા જાને દિલે રોશન કુ કયા જાને ?

કે સરદી સાથે કાશમીરી વ ગરમી છાંવે હરયાલી
 મીટાવે સખ તવંગર કી વ્હો સરદો ધુપ કયા જાને ?
 કે તન પરવર વ મન પરવર તવંગરકુ મીલે સખ કુછ
 તો મુફ્લીસ કી મુસીબત ઓર તંગી કુ વ્હો કયા જાને ?
 કે અઘિરત મરદ હરદો તર દીમાગો દિલ રહે દરબર
 તો શાદી વ્હો કીયે હુયે કુવારે દીલ કી કયા જાને
 કે દિલ દેના વ દિલ લેના વ્હો હમ બેપાર જન્નતકા
 દિલે બે દિલ વ્હો કયા જાને મઝે દિલદાર કયા જાને

ગઝલનો લાવાર્થ

નાહક એટલે અસત્યને જે વરા યદ રહ્યા હોય તે હક એટલે સાચ
 ને શું પીછાને ? ફરેસ્તા છબાઇલ પોતે શીખવે તો પશુ જેઓ જાહેલ હોય
 તેઓ શું શીખે ? બડબામલ વન વાગળુ જે દિવસે આંધળું રહે છે અને
 રાતે ફેપે છે તે રોશન દિવસને જોઈ બાધતું નથી તેમ ધર્મના બેદો
 અને રોશન દિલ એટલે જેઓ જ્ઞાની છે તે જ્ઞાનની રોશની જાહેલ થોઈ
 કેમ જોઈ શકે ? તવંગરને સરદીથી કાશમીરી સાથે અને ગરમીથી છાંવ
 એટલે શીયો હરયાલીનો છાંવડો બચાવે છે તે તવંગર સરદો ધુપ એટલે
 તહાડ તહાના 'દુઃખ' શું જાણે ? તન અને મન પોષનારા તવંગરને સો
 કાંઈ મળી આવે છે તેને ગરીબની મુસીબત અને તંગીની શી ખબર ?
 ધણી ધણીઆણી બન્ને દીમાગ અને દિલથી તર પાંસામાં ભરાઈ રહેનાર
 પશુ ચુકેલાં કુવારાના દિલની 'વાત' શું જાણે ? દિલ આપવું અને લેવું
 તે જન્નતી સોદો છે તે દિલે બે દિલ એટલે જેણે દિલ લીધું કે દીધું
 નથી તે શું જાણે ? દીલદાર એટલે દીલ ધરાવનારની મઝા તે શું જાણે ?

એકજ નીજ એક સરખી મઝા આપતી નથી

(અગર હમ બાગબાં હોતે—એ રાહ)

અર્થ

કે કુનમ્મા હય યહે દોરંગી મઝે ચકસાં નહીં હોતી,
 ગુલોલી હય બુદા રંગી મઝે ચકસાં નહીં હોતી.
 લાંબર કે દિલ કંવલ બહેતર તો બુલબુલકો ગુલાબો તર,
 *તુતી છુપે ફોલો અંદર મઝે ચકસાં નહીં હોતી. *પોપટ
 મઝી દિલ રાત બહેલાવે તો દીગર દિનમે મેં સોહાવે,
 યું અપને દિલકુ દહેરાવે મઝે ચકસાં નહીં હોતી.
 મીઠા બોલે કેાલ કારે *બુગલ ઉજલે મચ્છી સારે, *બગલો
 કે અયસે રંગ હય સારે મઝે ચકસાં નહીં હોતી.
 કે મરદોમેં જલ્લુ હીચકારે યુ અઉરત મેં બહાદુરે,
 યહે અયસે ઢંગ હય પ્યારે મઝે ચકસાં નહીં હોતી.
 કે તંજાહેદ તંગ રોતે દિલ વ રીંદાનો કે હાતમ દિલ, તંપહેજગાર
 જહાંમે હય અજબ યહે દિલ મઝે ચકસાં નહિ હોતી.
 તંગદીલ=અખીલ રીંદાનો=છાકટ,

— — —
 બહોત ગમ્મ અઉર થોડી રહી

(ગજલ—અગર હમ બાગબાં હોતે—એ રાહ)

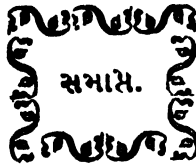
કે બેગાને વ ખેશાવંદ કરના માફ જાને મન,
 કબી હમસે કુવા હો રંજ કરના માફ જાને મન.

મુઠ્ઠદર મેં લીખાયા વ્હો બળવા સખ અગર કમ હો,
 તો ગ્રીન્દા ઝોર મરહુમે વ્હો કરના માફ જાને મન,
 કે બેઅદબી જો કીએ હમ કબી તકસીર બેશા કમ,
 તો માદર ઝોર પેદર તમ વ્હો કરના માફ જાને મન.
 ખુદાને જો દીયા વ્હો સખ તુમહારાહય જીગરજા અખ,
 ફરીસ્તા સા અહો ફરજંદ કરના માફ જાને નમ.
 કબી હુવા હો રંજો ગમ અગર દીયા હો જહીહર કમ,
 હમારે પાક ખાતુ તમ વ્હો કરના માફ જાને મન.
 ખુદાસે જો મીલા હમકો કહા બે ખોફ સખ તુમકો,
 તો હમદીનો વ જુદદીનો વ્હો કરના માફ જાને મન.
 ન હમ દુસ્મન ન તુમ દુસ્મન ઝમાના હાય હય દુસ્મન,
 અગર અનજાન હો દુસ્મન તો કરના માફ જાને મન.
 જહાં દેખા ખુદા હો તુમ નહી દેખા કહાંબી હમ,
 તો હમ હરદમ કહે સો હમ વ્હો કરના માફ જાને મન.

ગઝલનો લાવાણ

પરાયાં અને પોતાના વ્હાલાંઓ માફ કરજો કઠાય અમારાથી તમને
 કાંઈ રંજ પહોંચ્યા હોય તો વ્હાલાંઓ માફ કરજો. નસીબમાં લખ્યું તે
 સધળું અમે બળવ્યું છે છતાં તે જોખું પડે તો જીવતાંઓ અને મરહુમે
 વ્હાલાંઓ માફ કરજો. કાંઈ બેઅદબી થઈ હોય તે અને વધતી જોખી કસુર
 થઈ હોય તે માતપિતા વ્હાલાંઓ માફ કરજો ખુદાએ જે આપ્યું તે સધળું
 જીવ જાન જેવા ફરિસ્તા ખસલતના ફરજંદ હવે તમારું છે. વ્હાલાં માફ
 કરજો. કઠાય તકલીફ અને મમનો પ્રસંગ આવ્યા હોય, અગર ઝવેરાત કમતી
 આપાયું હોય તો અમારાં પવિત્ર ખાતુ વ્હાલાં માફ કરજો. ખુદાથી જે

(જ્ઞાન) અમને મળ્યું તે સધળું વગર કહેયતે સૌને જણાવ્યું છે તે માટે હમજત તથા પરજા વહાલાં માફ કરજો, અમે કુશમન નથી તમે પણ કાંઈ કુશમન નથી. પણ જમાનો હાથ ખરો કુશમન છે (સમય શત્રુ અને સમય મિત્ર છે મનુષ્ય નહીં) છતાં અજ્ઞાને કાંઈ અમારા કુશમન હોતો વહાલાં માફ કરજો અમે જ્યાં જ્યાં નજર કીધી ત્યાં ત્યાં એ ખુદા પાક તમેજ દેખાયા અમે પોતે તો કાંઈ જગ્યાએ નજર પી નહીં આવ્યા ત્યારે “સોહમ” એટલે તમેજ, હું છો એ ધ્યાનમાંજ દમ ભરું તો વહાલા માફ કરજો.

જરથોસ્તી ભાષ્યોને બે બોલ

વિચાર તે ભાષા છે. જોડણું બહોળું ભાષા બળ તેટલું બહોળું વિચાર બળ હોય છે. મનુષ્યને સહુથી અનુકૂળ ભાષા તે માતૃ ભાષા છે. આ લેખ માતૃ ભાષામાં લખાયેલો છે તેપા રસી ભાષ્યો સમજી ન શકે તો તે કમનસીબી લેખાવી જોઈએ. કાચું ગુજરાતી ભણીને ઇંગ્રેજી ભણવા દોડી જનારા અને તે પૂરતું ભણ્યા વિના કામ ધંધે વળગી જનારા પારસી ભાષ્યો શક્ષ્મ બાબતો સમજી શકે નહિ અને તેઓની વિચાર શક્તિ વિશાળ હોય શકે નહિ એ સ્પષ્ટ જોઈ લઈને આગેવાનોની પહેલી અને સહુથી તાકીદની ફરજ ઉધરતી ઓલાદને પાકું ગુજરાતી શીખવવાનો બંદોબસ્ત કરવાની છે.

ક્રવષિ, રવાન, બુદ્ધિ, સ્પેના મીનો, અંત્રમીનો, અમસા-સ્પંદો વિગેરે તત્ત્વોના ધર્મ શાસ્ત્રમાં એશારા મળી આવે છે પણ તેમાં તે તત્ત્વોના શિક્ષણ સ્પષ્ટ નહિ હોવાથી ઓરથોડોક્ષ કહેવાતા અને સુધરેલા ગણાતા એવા મુખ્ય બે ભાગમાં આગેવાનો વહેંચાઈ રહીને પોતાના પક્ષને અનુસરતા વિચારોથી ધર્મની બાબતોને રંગ આપે છે. ઓરથોડોક્ષ કહેવાતા મુખ્ય કરીને થીઓસોશીમાંથી તત્ત્વ જ્ઞાન જાણે છે તે અધુરું હોવાથી તેઓ સુધરેલા કહેવાતા પક્ષને જીતી શકતા નથી અને સુધરેલો કહેવાતો પક્ષ ઓરથોડોક્ષોની વાતોને તોડી શકે છે પણ તત્ત્વ જ્ઞાન ન હોવાથી તેને જોડી શકતો નથી.

બન્ને પક્ષના ભાષા પંડીતો પૂરતું તત્ત્વ જ્ઞાન નહિ છતાં આત્મા, આત્મિક શક્તિ, અણુદિઠ શક્તિ, અણુદિઠ ભૂવન અણુ-

દિઠ પ્રવાહો, ધુળીઓ ધુલિ મનોબળ વિગેરે શબ્દો વાપરી ગંભીર લેખ લખે છે તે ઘણો ભાગ તત્વ જ્ઞાનીઓને છપ્પરડા સમાન જણાય છે પણ તે વાંચી ઓછો ખપ્પરદારવર્ગ તો નાની બૂલબૂલામરીમાંથી મોટી બૂલબૂલામરીમાં જઈ પડે છે. તાસુખી (Prejudice) જ્ઞાન થવામાં સહુથી મોટી નડતર સમાન છે તે દૂર કરી, ખુદાઈ ખસારત (Revelation)થી જાહેર થયેલ સઘળા વહેમોથી નીરાળા અદૈત વેદાન્તનો મઝલખનું બહુ ચાહનાર આગેવાન ભાઈઓ લાલ લો, તે વડે ધર્મ શીલસુશીને છિકેલો, સઘળા પક્ષો એકઠા મળી અવસ્તા શીલસુશીનું સત્ય તારવી કાઢો, દીનને ખાતર સુધરેલા કહેવાતા પોતાના આગલા વિચારો અથવા ચાલતી આવેલી માન્યતાઓ, ટેકનો વિચાર ન કરતાં છોડવા ઘટે તો છોડી દો પણ ગુચવાડામાં પડેલી કેમને સત્ય ખનતી તાકીદે સમજાવી દો એવી અરજ ગુજારી લેખ ખતમ કરું છું.

ધ. મે. હા.

ખાસ સૂચના.

આ લેખ છાપવા છપાવવાના કોઈ હક સ્વાધિન રાખ્યા નથી કેમકે એવા હક સ્વાધિન રાખવા ચોખ્ખું નથી શ્રીમંતો, પત્રકારો અને જેઓ આ સત્ય જ્ઞાનનો ફેલાવો કરવાની સત્તા શક્તિ ધરાવતા હોય તેઓ જો આ લેખ વધારે સંખ્યામાં છાપી છપાવી એનો ફેલાવો કરશે તો જ્ઞાનદાનનું પૂન્ય પ્રાપ્ત કરશે અને અમારા આશિષ પામશે.

ધ. મે. હા.

